

A K A D É M I A

5. 2021

Správy SAV

57. ročník

Antoine Marès

Francúzsky historik
a univerzitný profesor

Držiteľ Medzinárodnej ceny SAV

V TOMTO ČÍSLE

Transformácia centier a ústavov SAV dostala zelenú	3
Akadémia sa zmení	4
Uznanie za výskum národnostných vzťahov	6
Historik musí poznať krajinu zvnútra	8
Archívy nerozprávajú. Odpovedajú na otázky, ktoré im kladieme	11
V tímoch sa otvárajú nové svety	12
Veda, ktorá pomáha pri rozhodovaní	14
Festival vedy bol aj tento rok online	16
Ľahké čítanie o ťažkej chorobe	18
Významné osobnosti SAV	19
Energetický metabolizmus každej bunky hýbe kvalitou života	20
Ocenenie významným vedcom	23
Podpora reformy ochrany prírody	23
Skúsenosti z Česka	24
Pozornosť industriálnym pamiatkam	24
Schválili Programové vyhlásenie Predsedníctva SAV	24
Vesmírna sonda pri Merkúre	24
Na svetovej špičke	25
Učitelia v letnej škole	25
Šírenie invázných rastlín	25
Ďalší ročník Drobnicovho memoriálu	25
Prírastok v zozname kultúrneho dedičstva UNESCO	26
Nové knihy Vedy, vydavateľstva SAV	27

TRANSFORMÁCIU CENTIER A ÚSTAVOV SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED NA VEREJNÉ VÝSKUMNÉ INŠTITÚCIE UMOŽNIA NOVELY ZÁKONOV O SAV A O VEREJNEJ VÝSKUMNEJ INŠTITÚCII, KTORÉ POSLANCI NÁRODNEJ RADY SCHVÁLILI V SEPTEMBRI. VIAC O TEJTO ZMENE HOVORÍ PROF. MVDR. JURAJ KOPPEL, DRSC., PODPREDESA SAV PRE EKONOMIKU A LEGISLATÍVU.

4 – 5

SPOLUPRÁCE V MEDZINÁRODNÝCH KONZORCIÁCH POVAŽUJE TÁTO VEDKYŇA ZA VÝHODNÉ PRE VZNIK KVALITNÝCH PUBLIKÁCIÍ. „POSKYTUJÚ KOMPLEXNEŠÍ PRÍSTUP K DANEJ PROBLEMATIKE. ZÍSKANÉ DÁTA JE MOŽNÉ OVERIŤ VIACERÝMI METÓDAMI A Z RÔZNYCH POHĽADOV,“ HOVORÍ RNDR. ALENA GÁBELOVÁ, CSC., Z ÚSTAVU EXPERIMENTÁLNEJ ONKOLÓGIE BIOMEDICÍNSKEHO CENTRA SAV, KTORÁ ZÍSKALA CENU SAV ZA VÝSLEDKY MEDZINÁRODNEJ VEDECKO-TECHNICKEJ SPOLUPRÁCE.

12 – 13

„POKIAĽ IDE O VÝSKUM V OBLASTI EKONÓMIE, MUSÍME SI UVEDOMIŤ, ŽE ŽIJEME VO SVETE, KDE JE ISTÝ POLITICKÝ CYKLUS. ODOVZDÁVANIE MYŠLIENOK VO VOĽBÁCH JE OSOBITÉ, NIE VŽDY SA MUSÍME STOTOŽNIŤ S PRIORITAMI, KTORÉ PRI TOM VLÁDNU. ALE MÁME PRÍKLADY, KEĎ NAŠE RIEŠENIA ROZHODOVACIA SFÉRA VYPOČUJE.“ ING. MAREK RADVANSKÝ, PHD., Z EKONOMICKÉHO ÚSTAVU SAV, EXPERT NA MATEMATICKÚ EKONÓMIU, MODELOVANIE A PROGNÓZY NAJMÄ V OBLASTI MAKROEKONÓMIE, TRHU PRÁCE A VZDELÁVANIA, JE OD JARI NOVÝM ČLENOM PREDSEDNÍCTVA SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED.

14 – 15

„SNAŽÍME SA POZERAŤ NA ĽUDSKÝ ORGANIZMUS AKO NA JEDEN CELOK, A TAK HO AJ SKÚMAŤ,“ HOVORÍ MGR. JOZEF UKROPEC, DRSC., Z ÚSTAVU EXPERIMENTÁLNEJ ENDOKRINOLÓGIE BIOMEDICÍNSKEHO CENTRA SAV. SPOLU S KOLEGAMI ZÍSKAL CENU SAV ZA VÝSLEDKY VEDECKOVÝSKUMNEJ PRÁCE, PREZENTOVANÉ V SÚBORE PUBLIKÁCIÍ O MECHANIZMOCH REGULÁCIE ENERGETICKÉHO METABOLIZMU PRI CHRONICKÝCH OCHORENIACH ČLOVEKA A PRI STARNUTÍ.

20 – 22

TRANSFORMÁCIA CENTIER A ÚSTAVOV SAV DOSTALA ZELENÚ

Poslanci Národnej rady SR schválili v septembri novelu zákona o Slovenskej akadémii vied a novelu zákona o verejnej výskumnej inštitúcii. Obe pripravilo v spolupráci so Slovenskou akadémiou vied ministerstvo školstva, vedy, výskumu a športu a boli potrebné na to, aby sa mohol dokončiť proces transformácie ústavov a centier Slovenskej akadémie vied na verejné výskumné inštitúcie. Ten už bol rozbehnutý v roku 2018. Ústavy a centrá Slovenskej akadémie vied mali už začiatkom júla 2018 prejsť transformáciou a mali byť zapísané do registra verejných výskumných inštitúcií, stať sa verejnoprávnyimi s možnosťou podnikat' a vytvárať zisk. Po zmarenej transformácii sa však vrátili do stavu pred ňou, a to do formy rozpočtových a príspevkových organizácií (*Akadémia/Správy SAV 3/2018, Uviaznutá transformácia zmenila tvár*). Súčasná vládna garnitúra sa podujala tento proces dotiahnuť do konca, dala si túto úlohu aj do programového vyhlásenia koalíciej vlády.

Nová kapitola v živote akadémie

Transformáciu ústavov Slovenskej akadémie vied na verejné výskumné inštitúcie vnímala akadémia dlhodobo ako potrebný krok, ktorým sa otvárajú nové možnosti. „Toto je pre Slovenskú akadémiu vied významná chvíľa. Nedá mi nepovedať, že v roku 2017 sme už v podobnej situácii boli, ale tentoraz je to sľubnejšie a naša nádej je o to väčšia, že zo strany Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky máme k realizácii týchto zákonov významnú podporu. Pevne verím, že to bude znamenať novú kapitolu v dejinách SAV, ktorá bude úspešná,“ povedal ku kroku

poslancov Národnej rady SR predseda Slovenskej akadémie vied Pavol Šajgalík.

Proces transformácie SAV priniesie obdobné transparentné pravidlá hospodárenia, aké už platia pre verejné vysoké školy na Slovensku. Posilní sa flexibilita ústavov – od januára budúceho roku verejných výskumných inštitúcií pre spoluprácu so súkromným sektorom, ale aj ich postavenie v rámci európskeho výskumného priestoru. „Zmenou právnej formy centier a ústavov SAV sa umožní efektívnejšie využívanie duševného vlastníctva, ako aj flexibilnejšie kreovanie nových partnerstiev a spoluprác so súkromným sektorom a s vyso-

kými školami. To znamená aj predpoklad nárastu súkromných investícií do výskumu a vývoja a vyššiu produktivitu reálne uplatniteľných výsledkov,“ uviedol k transformácii štátny tajomník rezortu školstva Ľudovít Paulis.

Ciele reforiem

Cieľom reforiem je dosiahnuť hospodársku transformáciu organizácií SAV tak, aby mali lepšiu možnosť flexibilne sa zapájať do výskumno-vývojového ekosystému, spolupracovať s vysokými školami a zapájať sa do podnikového vývoja inovácií. Taktiež sa očakáva prínos v podobe otvorenia riade-

nia a strategického smerovania jednotlivých organizácií SAV verejnosti, ako aj zapojenie akadémie do širšieho ekosystému výskumu, vývoja a inovácií.

Novela zákona o verejnej výskumnej inštitúcii zohľadňuje skúsenosti nadobudnuté pri príprave transformácie organizácií SAV v roku 2018. Cieľmi sú aj zmena zloženia správnej rady (doplnenie členov vymenúvaných zakladateľom), zmena zloženia vedeckej rady (doplnenie odborníkov z príbuzných oblastí). Rovnako tiež doplnenie doktorandov do voľičskej základne verejnej výskumnej inštitúcie či zmena pri vymenúvaní vedúceho organizačnej zložky (presun pô-

sobnosti zo zakladateľa na riaditeľa).

Cieľom je i doplnenie možnosti zámery prioritného majetku, pretože jeho zámery v minulosti nebola možná. Nová legislatíva zavádza vekové obmedzenie zamestnancov verejnej výskumnej inštitúcie, obdobne ako pri vysokoškolských učiteľoch, respektíve pri pedagogických zamestnancoch a odborných zamestnancoch.

Otvorenejšie inštitúcie

Jedným z cieľov novely zákona o SAV je transformácia organizácií akadémie na verejné výskumné inštitúcie. Ďalšími

cieľmi legislatívnej úpravy sú zmena zloženia akademickej obce akadémie v nadväznosti na navrhovanú zmenu voľičskej základne verejnej výskumnej inštitúcie, zmena pôsobnosti Snemu Slovenskej akadémie vied či jej vedeckej rady, pre ktorú budú zmeny znamenať aj väčšie otvorenie sa smerom navonok.

Transformácii predchádzali aj konzultácie s predstaviteľmi rezortu školstva a Akadémie vied Českej republiky. Práve česká akadémia vied si pred rokmi prešla podobnou transformáciou, ktorá pomohla identifikovať nielen možné prínosy, ale aj riziká. „Samozrejme, týmto pre SAV vzniká určité riziko, ktoré bude predstavovať väčšiu zodpovednosť, náležitú administratívu a prípravu procesov. Verím však, že vedeckí pracovníci a čelní predstavitelia SAV sa k tejto úlohe postavia zodpovedne a budú využívať výhody novej hospodárskej formy na produkciu ďalších kvalitných a užitočných výsledkov vedeckej činnosti,“ doplnil Ľ. Paulis.

Transformácia podľa rezortu školstva nebude mať vplyv na zamestnanosť v akadémii a na zmeny v rozpočtovej kapitole SAV. Prijaté novely zákonov podpísala prezidentka republiky Zuzana Čaputová v posledný septembrový deň. Transformácia ústavov a centier SAV na verejné výskumné inštitúcie nastane k prvému januáru budúceho roka. V praxi to znamená, že kým 31. decembra budú centrá a ústavy Slovenskej akadémie vied ešte rozpočtové a príspevkové organizácie, prvého januára sa stanú zo zákona verejnými výskumnými inštitúciami. (Viac na s. 4.)

(tasr, wmš, wsva)

Ilustračné foto: Vladimír Šimiček

Transformáciu centier a ústavov Slovenskej akadémie vied na verejné výskumné inštitúcie umožnia novely zákonov o SAV a o verejnej výskumnej inštitúcii, ktoré poslanci schválili v septembri. Viac o tejto zmene hovorí prof. MVDr. Juraj Koppel, DrSc., podpredseda SAV pre ekonomiku a legislatívu.

Zákon o verejnej výskumnej inštitúcii a novela zákona o SAV sa pripravovali dlho pred rokom 2018. Teda pred termínom prvého, zmareného pokusu o transformáciu ústavov SAV. Prešli parlamentom pomerne hladko, aj keď celý proces prípravy a najmä schvaľovania ich návrhov bol zdĺhavý. Pri zmanení transformácie schválili poslanci v roku 2018 ďalšiu novelu, ale tá znamenala iba návrat organizácií SAV do pôvodného stavu, lebo v tej situácii transformácia na verejné vedecké inštitúcie nebola možná. Čo nové je v súčasných novelách oproti pôvodne schváleným?

Pôvodné návrhy vznikali na pôde SAV, ministerstva školstva, ale aj ďalších inštitúcií od roku 2014. Prešli legislatívnou radou vlády a zasekli sa vlastne pred schvaľovaním vo vládnom kabinete na otázke majetku. Nakoniec sa rozpor podarilo vyriešiť, v roku 2017 to prešlo vládou a bez zásadných pripomienok aj národnou radou. Termín transformácie bol určený na začiatok júla 2018. Nemusíme sa už venovať tomu, prečo sa to nakoniec nepodarilo. Pripustíme, že formulácie o tom, čo všetko musí pre takýto prechod urobiť Slovenská akadémia vied, vtedy nemali jednoznačný výklad. Pri príprave sme vychádzali z toho, že všetci účastníci sú v tých najdôležitejších otázkach v zhode, nepredpokladali sme žiaden spor. K tomu však došlo a dopadlo to tak, ako to dopadlo. Po posledných voľbách sa nová vládna koalícia rozhodla problém vyriešiť, transformácia SAV sa ocitla v programovom vyhlásení vlády, nasledovali veľmi konštruktívne rokovania všetkých zúčastnených o tom, ako treba postupovať, a príprava noviel dvoch zákonov, o ktorých hovoríme.

Zrejme ste vychádzali z pôvodných návrhov...

Pri príprave sme pochopiteľne využili aj poznatky z toho minulého pokusu o transformáciu. Nielen legislatívne, ale aj praktické. Veď naše ústavy krátky čas fungovali ako verejné výskumné inštitúcie, kým sa na jeseň 2018 vrátili do pôvodných právnych foriem. Na základe vtedajších – hoci krátkych – skúseností sme dokázali formulovať viacero návrhov, čo by sa v nových novelách mohlo zmeniť, išlo najmä o praktické, prevádzkové veci. Nie všetky zmeny sme presadili, sú veci, na ktorých naši partneri (najmä z ministerstva financií) trvali. Ale tak už to pri rokovaniach chodí. To bol jeden z dvoch okruhov návrhov.

A druhý okruh?

Druhý mal pripraviť novely tak, aby nastali podobné problémy ako pri minulom pokuse. Vychádzali sme z toho, že všetky tie transformačné ustanovenia by mali byť čo najjednoduchšie. Aby sa zasa neobjavila nejaká nejednoznačnosť. V parlamente boli iba legislatívno-technické pripomienky. Tak pevne verím, že nasledujúce mesiace potvrdia, že sme postupovali dobre. Ako problém vidím čas, lebo pri minulom pokuse o transformáciu boli novely zákona schválené začiatkom septembra a ešte na jeseň roku 2017 nadobudli platnosť. Na prípravu sme mali celý zvyšok roka a pol ďalšieho. Teraz novely parlament schválil v septembri, pani prezidentka ich podpísala 30. septembra a do termínu transformácie prvého januára ostáva na prípravu vlastne niekoľko týždňov.

Nakoľko sú použiteľné veci, najmä materiály, ktoré v SAV vznikli pred minulým pokusom o transformáciu?

Veľa vecí máme predpripravených a viacerých ich môžeme použiť. Navyše niektoré postupy sa – ako som hovoril – v porovnaní s minulým pokusom v novelách zákona zjednodušili. Takže niektoré veci, ktoré sa vtedy vyžadovali, jednoducho nebude treba. Všeobecne môžeme povedať, že väčšinu z podkladov, ktoré organizácie spracovali vtedy, môžu určite použiť, hoci s nimi treba pracovať a v niektorých prípadoch ich upraviť.

Ako sa teda novely zmenili?

Najprv treba zdôrazniť, že sa zmenila štruktúra. V zákone o SAV je dôležitá tá transformačná časť, ale v podstate sa sústreďuje na fungovanie SAV, jej predsedníctva, snemu a vedeckej rady. Pri vedeckej rade treba zdôrazniť, že sa otvára viac vonkajšiemu prostrediu, pričom získava aj širšie kompetencie. Pri predsedníctve sa odstránil napríklad limit, podľa ktorého mohol byť člen predsedníctva iba dve nasledujúce funkčné obdobia. V rámci tohto zákona dochádza k istému predefinovaniu právomocí samosprávnych orgánov. Dôležitá je zmena, ktorá sa venuje zvyšovaniu vedeckej kvalifikácie. Z pôvodnej vyhlášky z roku 1977 sa to prenieslo priamo do zákona o SAV. Pokiaľ ide o ústavy, tie priamo zákon o SAV nerieši, logicky sa ich bude od prvého januára týkať zákon o verejnej výskumnej inštitúcii.

Ešte sa venujeme tohtoročnému Silvestru a prvému januáru budúceho roka. Ústavy sa pri predchádzajúcom pokuse mali transformovať podľa paragrafu 21 písmena a zákona o SAV. Ak by sme to zjed-

nodušili, znamenal, že k istému dátumu sa transformujú s ľuďmi, majetkom, zmluvami, jednoducho kompletne – na verejné výskumné inštitúcie. Ako je to teraz?

Rovnako, len je to už v inom paragrafe (§ 21aa, § 21ab). Ale podstata ostala. Na Silvestra budú centrá a ústavy SAV ešte štátne a prvého januára budúceho roku už budú verejnými výskumnými inštitúciami.

Minulá transformácia sa zasekla aj na nezhode okolo vnútorných predpisov. Ministerstvo ich vyžadovalo k momentu transformácie (pritom vlastne nemohli byť schválené, lebo v. v. i., ešte nejestvovali, rovnako ako ich orgány, takže tie predpisy nemal kto schváliť), hoci v zákone bol termín do konca roka. Nehrozí niečo podobné aj teraz?

Skutočne sme sa podobným hrozbám pri príprave noviel snažili vyhnúť, chceli sme mať nové zákony čo najjednoduchšie, takže zákon to vôbec nerieši. Pochopiteľne v ňom je, aké majú byť vnútorné prepisy v. v. i., ako majú byť schválené, kde majú byť k dispozícii. Tým to považujeme za vyriešené, jednoducho to nie je problém.

Takže ústavy a centrá budú do registra verejných výskumných inštitúcií na ministerstve školstva zapísané prvého januára automaticky?

Áno, vlastne zo zákona. Ministerstvo ako registrový orgán nebude podrobne skúmať splnenie nejakých podmienok. Jednoducho zapíše do registra nové verejné výskumné inštitúcie podľa podkladov, ktoré od nás dostane.

Iste stojí za to zopakovať, čo transformácia priniesie ústavom a centrámi.

Budú mať napríklad väčšiu voľnosť pri prenášaní svojich nápadov do praxe. Ako verejné výskumné inštitúcie môžu zakladať právnické osoby, napríklad startupy, spinoffy. Môžu jednoducho vstupovať do spolupráce s hospodárskym sektorom. Doposiaľ to bolo veľmi komplikované. Pri tom je dôležitá aj otázka duševného vlastníctva. Doteraz bola v akejsi sivej zóne. Ak ústav ochránil niektorý svoj poznatok patentom, štát mu na to síce nedal peniaze, ale patent vlastne patril štátu. Peniaze síce na to neprídu od štátu pravdepodobne ani teraz, ale patent bude patriť v. v. i.

Ako sme spomínali, majetok bol pri minulom pokuse o transformáciu pre decíznu sféru problémom. Dokonca odzneli podozrenia o príprave na privatizáciu. Nakoniec sa všetko vyriešilo systémom záruk priamo v zákone, narába sa s pojmom prioritný majetok, jeho prípadný predaj musia schváliť štátne orgány. Je to tak aj pri týchto novelách? Podľa nich majetok prechádza na verejné výskumné inštitúcie...

Áno. Zákon narába s pojmom prioritný majetok (týka sa to napríklad budov, pozemkov...). Systém záruk, že majetok po prechode do verejných výskumných inštitúcií bude slúžiť vede, ostal a je veľmi precízny. Jeho

prípadný predaj schvaľuje – podľa hodnoty – ministerstvo financií či od istej výšky vláda. Okrem iného bude platiť, že ústav môže nehnuteľnosť predať, ale peniaze z predaja musí investovať do zveladenia svojich nehnuteľností. Postaví niečo nové alebo zvýši hodnotu toho, čo má. V zásade by to malo byť tak, že suma nehnuteľného majetku v. v. i. musí byť zachovaná.

Uvoľní prechod na verejnú výskumnú inštitúciu ich šéfom ruky pri odmeňovaní?

Áno, ale narábať budú s rovnakým alebo podobným balíkom peňazí. Laicky – aj teraz už mohol riaditeľ za istých podmienok narábať s odmeňovaním voľnejšie, napríklad mohol priznať osobný plat. Aby sme nešli do detailov, môžeme zjednodušene povedať, že po transformácii sa to uvoľní ešte viac, legislatíva určuje minimálnu výšku. Inak: kategorizácia plátov ostane, no nebude smerom nahor taká obmedzujúca. Ešte raz však opakujem – limitom bude balík, ktorý vedenie ústavu na platy dostane.

Slovenská akadémia vied od začiatku transformácie zdôrazňuje, že nadviazanie na štátny rozpočet sa nezmení, že počítá naďalej s podobnou výškou svojej kapitoly ako teraz, prípadne jej postupným rastom. Inak: transformácia neznamená, že ústavy SAV na seba dokážu zarobiť, len že budú mať ľahšiu cestu k tomu, aby si finančnú situáciu zlepšili zo zdrojov mimo štátneho rozpočtu. Platí to ďalej a akceptujú to partneri z rozhodovacej sféry?

Naša rétorika je v tejto veci stále rovnaká. Transformácia neznamená, že by sme od štátu chceli menej peňazí. Len nám dáva priestor na získavanie ďalších. Môžeme povedať, že naši partneri pri rokovaniach to akceptujú.

Štátne peniaze potečú tým istým spôsobom ako teraz?

V zásade áno. Prídu do kapitoly, Predsedníctvo SAV rozhodne, ako sa rozdelia. Zme-

na je, že doteraz stačilo rozhodnutie predsedníctva, teraz budú pripravené základné zmluvy s ústavmi a ich dodatky. Takže naše verejnú výskumnú inštitúciu dostanú peniaze pochádzajúce zo štátneho rozpočtu na základe takejto zmluvy.

Mení sa postavenie predsedníctva?

V zásade nie. Trochu sa menia kompetencie, to sa však viac týka vzťahov medzi Snemom SAV a Vedeckou radou SAV. Rovnako sa nemenia ani úlohy Úradu SAV. Faktom je, že jedinou rozpočtovou organizáciou, ktorá ostane, je samotná Slovenská akadémia vied ako zakladateľ.

Pri vymenúvaní šéfov v. v. i. ostane mechanizmus rovnaký?

Veľmi podobný. Rozdiel je v centrách, kde sú okrem riaditeľa verejnej výskumnej inštitúcie ešte aj takzvaní malí riaditelia, teda šéfovia ústavov (vedeckí riaditelia). Pri týchto – rovnako ako pri riaditeľoch samostatných ústavov – organizuje SAV ako zakladateľ. No vymenúvať a odvolávať ich nebude Predsedníctvo SAV, ale riaditeľ v. v. i. To je oproti pôvodnému návrhu tiež novinka.

Môže byť šéf centra aj „malým riaditeľom“?

Predtým to nebolo možné, no nová legislatívna úprava s tým už počítá.

Kedysi bola v rámci SAV diskusia o tom, či sú všetky ústavy dosť veľké na to, aby mohli zo svojich pracovníkov vytvoriť všetky orgány, ktoré musí v. v. i. mať. Pokračuje?

Nie. To my v súčasnosti neriešime. Je to vec, ktorá je úplne v kompetencii ústavov, musia si to vyriešiť sami.

Objavili sa signály, že sa ústavy budú ďalej spájať do centier?

Pred transformáciou sa to už nedá stihnúť. A po nej? Viac ústavov deklarovalo, že sa rozhodnú na základe skúseností z fungovania v podobe verejnej výskumnej inštitúcie. Po istom čase sa k tejto myšlienke vrátia a budú zvažovať. Už so znalosťou veci.

Novely priniesli aj nové možnosti v zložení orgánov SAV a jej inštitúcií...

Veľká vedecká rada (a aj vedecká rada ústavu či centra) sa viac otvára smerom navonok, bude tam väčšie zastúpenie externých členov.

Mení sa aj voličská základňa orgánov v. v. i., pribudli doktorandi...

Tým sa rieši disproporcía, ktorá bola medzi voličskou základňou v. v. i. a akademickou obcou SAV. Tá prvá volí orgány verejnej výskumnej inštitúcie a zúčastňuje sa na voľbe riaditeľa, tá druhá volí členov snemu. Nemalo logiku, že to boli odlišné skupiny, v tej prvej pôvodne neboli doktorandi, teraz budú.

Pomerne citlivá otázka je zavedenie vekového stropu zamestnancov akadémie. Debatovalo sa o tom aj na Sneme SAV...

Už je to v zákone, nevzniklo to z iniciatívy SAV. V princípe išlo o to, aby to bolo obdobné ako na vysokých školách. Paragrafové znenie to hovorí zložitejšie, ale zjednodušene môžeme povedať, že tá hranica je sedemdesiaty rok života.

Čo čaká ľudí, ktorí budú transformáciu pripravovať v centrách a ústavoch, a tých, ktorí sa tomu budú venovať na Predsedníctve SAV či jej úrade?

Máme presný manuál a harmonogram, ktoré hovoria, čo a kedy treba spraviť. Aj s tým pracujeme, v prípade potreby ich aktualizujeme.

Štátny tajomník ministerstva školstva Ľudovít Paulis hovoril v súvislosti s transformáciou aj o istom riziku, ktoré bude predstavovať: „... väčšia zodpovednosť, náležitá administratíva a príprava procesov.“ Aké riziká vidíte vy?

Je to nový model, nový typ právnickej osoby, s ktorou vlastne nemáme reálne skúsenosti, takže si myslím, že najväčšie bude v zmene riadenia, administratíve a fungovaní organizácií v novej právnej forme.

Spolupráca akadémie s vysokými školami je teraz oveľa intenzívnejšia ako pred niekoľkými rokmi. Uľahčí ju transformácia?

Nepochybne. Vznikajú spoločné výskumné centrá, spomeniem hoci dve v Košiciach, ktoré majú právnu subjektivitu a pre vysoké školy je účasť v nich oveľa jednoduchšia ako pre naše ústavy, ktoré to museli riešiť komplikovanejšie. To od januára odpadne. Naše organizácie sa do takýchto spoločných projektov budú môcť zapojiť rovnako priamočiaro, ako to robia univerzity.

Ako sa to preklonenie z posledného decembra na prvého januára rieši s ohľadom na zmluvy, projekty...?

Pri zahraničných projektoch je to otázka, ktorú rieši koordinátor projektu. Pokiaľ ide o projekty štrukturálnych fondov, tam sme v kontakte s Výskumnou agentúrou i ministerstvom školstva, v rámci našich možností chceme pomôcť pri príprave dodatkov k zmluvám.

UZNANIE ZA VÝSKUM NÁRODNOSTNÝCH VZŤAHOV

Ich výskum okrem iného potvrdil, že etnicitu nemožno označiť za prioritu. Podľa odpovedí respondentov ňou je rodina. Sloboda. Zamestnanie. Až po nich ide etnicita. To je však len zlomok z výsledkov práce, za ktorú dostal tím vedený prof. PaedDr. Štefanom Šutajom, DrSc., emeritným vedeckým pracovníkom Spoločenskovedného ústavu Centra spoločenských a psychologických vied SAV, Cenu SAV za výsledky vedeckovýskumnej práce.

Presnejšie – riešiteľský kolektív ju získal za spracovanie rozsiahlej analýzy národnostnej politiky a národnostných vzťahov na Slovensku v posledných desaťročiach v rámci riešenia projektu *Tendencie vývoja etnických vzťahov na Slovensku (komparatívny výskum národnostnej problematiky v rokoch 2004 – 2020)*. Členmi výskumného tímu boli prof. PhDr. Jozef Výrost, DrSc., PhDr. Mária Homišinová, PhD., Mgr. Michal Kentoš, PhD., Mgr. Mária Ďurkovská, PhD., RNDr. Branislav Šprocha, PhD., Mgr. Lucia Heldáková, PhD., Mgr. Lucia Ištoňová, PhD., Mgr. Klara Kohoutová, PhD., Mgr. Juraj Martonyik, PhD., z Centra spoločenských a psychologických vied SAV; a doc. PhDr. Jana Šutajová, PhD., Mgr. Nikola Regináčová, PhD., Mgr. Mikuláš Jančura, PhD., Mgr. Barbara Kacerová z Filozofickej fakulty Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach.

Parametre projektu

Ako uvádza charakteristika projektu, jeho prvým cieľom bola analýza vývoja národnostných vzťahov v rokoch 2004 až 2017, v rámci ktorej si vedci dali za úlohu postihnúť vývoj v oblasti národnostných vzťahov, stratégiu národnostnej politiky SR, ciele a zábery politických strán v závislosti od etnickej príslušnosti, demografický vývoj národnostných menšín na začiatku 21. storočia, kooperáciu európskej a slovenskej politiky v oblasti inštitúcií a riadenia národnostnej politiky. Ale tiež zhodnotiť činnosť a politiku jednotlivých vlád v sledovanom období, vnímanie histórie národnostných menšín, skúmať historickú pamäť s osobitným zameraním na historické udalosti s etnickým kontextom.

Druhým cieľom projektu bol interdisciplinárne orientovaný empirický výskum, zameraný na ťažiskové teoretické, metodologické a praktické otázky etnicity a národnostných vzťahov (so zachovaním metodických postupov použitých v empirickom výskume z roku 2004).

„V rokoch 2004 až 2006 sme mali ešte v štruktúre štátneho programu výskumu projekt *Národ, národnosti a etnické skupiny v procese transformácie slovenskej spoločnosti o národnostných vzťahoch na Slovensku*. V jeho rámci sme robili rozsiahly výskum

národnostnej politiky, názorov príslušníkov národnostných menšín a Slovákov žijúcich na etnicky zmiešanom území na vtedajšiu situáciu v tejto oblasti,“ hovorí profesor Šutaj. S tým, že to boli práve roky, keď Slovensko vstupovalo do Európskej únie.

„V novom projekte *Tendencie vývoja etnických vzťahov na Slovensku (komparatívny výskum národnostnej problematiky v rokoch 2004 – 2020)* sme sa rozhodli urobiť porovnanie, kam dospela v tejto oblasti spoločnosť počas rokov 2004 až 2017. Ten druhý výskum sme robili na zhruba 1 300 respondentoch z ôsmich menšín a výsledky sme

Prínos do metodiky

Tento vedec zdôrazňuje, že išlo o zaujímavý projekt aj po metodologickej stránke, lebo napríklad pre historika sú takéto výskumy „prameňom do budúcnosti“.

„Historik, ktorý sa venuje napríklad stredoveku, pracuje s listinami, posudzuje okolnosti ich vzniku, spôsob, akým vznikali, a podobne. V našom prípade ide o to, že historici v budúcnosti budú skúmať obdobie, ktoré žijeme, z moderných prameňov. Napríklad z výskumov verejnej mienky, sociologických a sociálno-psychologických výskumov, materiálov vlády, zákonov... My pre našich nasledovníkov pripravujeme prameň – zaradili sme do výskumu otázky, ktoré im môžu ukázať významné fakty a súvislosti dnešnej doby. Takže vlastne vytvárame jedinečný, doteraz nerealizovateľný model, že historik do prameňa dostáva to, čo je zaujímavé pre neho a bude zrejme aj pre jeho nasledovníkov.“

Prof. PaedDr. ŠTEFAN ŠUTAJ, DrSc., historik, univerzitný pedagóg, emeritný vedecký pracovník Spoločenskovedného ústavu Centra spoločenských a psychologických vied SAV. Vyštudoval odbor dejepis – slovenský jazyk na prešovskej Pedagogickej fakulte Univerzity Pavla Jozefa Šafárika. V Spoločenskovednom ústave SAV pôsobil od roku 1977, v rokoch 1992 až 2004 bol jeho riaditeľom. Oblasť jeho výskumu sú slovenské dejiny po roku 1918; problematika národnostných menšín s osobitným zameraním na maďarskú menšinu; dejiny Košíc; občianske politické strany na Slovensku po roku 1945. Absolvoval výskumné pobyty v Paríži, Budapešti či Prahe. Ako pedagóg pôsobí na košickej Filozofickej fakulte Univerzity Pavla Jozefa Šafárika.

spracovávali v rokoch 2019 a 2020.“ Ako hovorí, išlo o sociálno-psychologický výskum, ktorý skúmal identitu, jazyk, vzťahy, názory menšín na rôzne oblasti. Ako zdôrazňuje Š. Šutaj, tím výskumníkov bol zložený zo sociológov, sociálnych psychológov, politológov, demografov a historikov. „Obsahoval aj otázky orientované na historickú pamäť respondentov. Napríklad ako vnímajú ľudia tie klasické kauzy, ktoré sa k tejto tematike viažu. Ako napríklad posudzujú dekréty prezidenta Edvarda Beneša a ich dôsledky pre dnešnú spoločnosť.“

Ako zdôrazňuje profesor Šutaj, ocenený výskum teda nielen že priniesol porovnanie zistení z rokov 2004 a 2017 v tejto oblasti, ale vytvára aj nové metodologické rozsahy pre vedu a navyše presahuje do iných disciplín. „Lebo takto spracovaná problematika národnostných vzťahov vytvára akúsi bázu pre moderný typ výskumu aj pre iné vedné disciplíny, napríklad sociológiu, politológiu alebo psychológiu.“

Pokiaľ ide o metódy ich práce na tejto téme, špecifikom pri jednej časti – reprezentatívnom výskume v roku 2017 bolo, že ved-

ci, aby zachovali možnosť porovnávať, nemohli meniť otázky. „Ak by znela niektorá čo len trochu inak, môže to významným spôsobom ovplyvniť výsledky a v takom prípade by nebolo možné ich porovnať,“ pripomína tento vedec. „Takže základ tvorili otázky z roku 2004, boli však doplnené o nové fenomény.“ Vedci vyradili tie otázky, ktoré sa už pred rokmi ukázali ako neefektívne. Ale – na druhej strane – začlenili celý blok otázok týkajúcich sa fenoménu, o ktorom v roku 2004 nik nedebatoval – migrácie či problematike bezpečia.

Pozornosť juhu

Kým prvou líniou celého projektu bol komparatívny výskum, druhou bolo, že sa vedci súčasne podujali urobiť analýzu toho, čo sa v tejto oblasti od roku 2004 do roku 2017 odohralo. Ako sa spoločnosť za to obdobie vyvíjala. „Lebo to je dôležité pre interpretáciu výsledkov,“ zdôrazňuje tento historik. Jedným z výstupov projektu je vedecká monografia *Maďarská menšina a vybrané historické a politologické aspekty národnostnej politiky na Slovensku (2004 – 2018)*. „Keďže problematika je veľmi široká, táto monografia sa týkala len maďarskej menšiny a len vybraných historických a politologických súvislostí,“ pripomína tento vedec. S tým, že samostatnú monografiu jej venovali vzhľadom na veľkosť tejto menšiny na Slovensku a závažnosť problematiky. Ďalším menšinám sa venovali jeho kolegovia z tímu v ďalších štúdiách.

Monografia – ako hovorí – sa detailne venuje národnostnej politike, zaoberá sa terminologickými otázkami, rozoberá mechanizmus a inštitúcie zaoberajúce sa národnostnou politikou, zabezpečovanie práv, národnostne orientované politické strany, mechanizmy, ktoré súvisia s voľbami, administratívne zriadenie, analyzuje problematiku autonómie.

„Na tomto výstupe z nášho výskumu je osobitne zaujímavé, že časť tejto monografie venujeme aj maďarskej národnostnej politike. To je totiž veľmi dôležitý fenomén s významným dosahom na to, ako sa národnostná politika na Slovensku vyvíja. Je dôležité si uvedomiť, ako sa tejto téme venuje Maďarsko. Vnímať, že vzťah krajiny k Maďarom v zahraničí označujú naši južní susedia

za národnú politiku a tá je systémová a pre tamojšiu politiku dominantná,“ vysvetľuje. „To, čo my nazývame národnostnou politikou, je pre nich v pozadí, lebo menšiny v Maďarsku sú vo veľkej miere asimilované. Je to vlastne už len záležitosť záchranu kultúrneho dedičstva.“

Kniha okrem iného ukazuje rozpor medzi maďarskou systematickou politikou vo vzťahu voči Maďarom v zahraničí a slovenskou – vlastne nejestvujúcou – národnostnou politikou voči menšinám na Slovensku. „Na tej sa naši politici jednoducho nevedia dohodnúť. A keby sa to aj podarilo, bude to dohoda na jedno volebné obdobie a po zmene politickej garnitúry prestane platiť,“ hovorí tento historik, ktorý sa téme venuje už desaťročia.

Na pomedzí vied a generácií

Práca, za ktorú dostal tento tím začiatkom leta Cenu SAV, však obsahovala aj tretiu líniu. „Bola aplikačná a týkala sa študentov. Súčasťou projektu boli aj katedry politológie a histórie Filozofickej fakulty Univerzity Pavla Jozefa Šafárika,“ pripomína Š. Šutaj. Ako uvádza, v tejto tretej časti výskumu pripravili osem workshopov, v ktorých vedci študentom na jednej strane prezentovali výsledky výskumu a navyše sa im snažili priblížiť, akým spôsobom funguje výskum v spoločenských vedách. „Aj to, aké sú možnosti prepojenia týchto vied,“ zdôrazňuje tento historik.

Dôraz projektu na interdisciplinaritu podľa neho korešponduje s faktom, že Spoločenskovedný ústav SAV (dnes súčasť Centra spoločenských a psychologických vied SAV – viac *Akadémia/Správy SAV 2/2021*, „*Dnešný svet si vyžaduje flexibilný prístup*“) je od svojho vzniku postavený na myšlienke interdisciplinaritu. „Tá sa ukázala ako veľmi zaujímavá a významná pre spoločenské vedy. V našom konkrétnom prípade môžem ako príklad použiť výbornú spoluprácu psychologov a historikov v jeho prvej časti. Historici vo všeobecnosti nie sú nastavení tak, aby využívali kvantitatívne metódy pri interpretácii svojich výskumov. No pre budúcnosť to bude veľmi významný postup a práve metódy týchto vedných disciplín boli preto pre výskum veľkým obohatením,“ pripomína vedec, ktorý viedol tím vedcov ve-

nújúcich sa projektu. „Ale príkladov na to je viac, napríklad môžem spomenúť expertov na štatistiku, demografiu a – pochopiteľne – politológov. Tí už z princípu svojej disciplíny hľadajú systém, mechanizmus, vzorec, čo bolo pre interpretáciu zistení veľmi dôležité,“ hovorí a dodáva, že považuje zloženie oceneného tímu za skutočne jedinečné.

Materiál pre budúcnosť

Pripomína, že materiál, ktorý vďaka tomuto výskumu získali, sa bude ďalej spracovávať. Podľa tohto vedca možno aj roky. „Hovorili sme o tom, že to bude i historický prameň pre vedcov v budúcnosti,“ vraví. „Ale medzi tým bude priestor pre súčasných kolegov alebo generáciu, čo vyrastá, aby sa mu ďalej venovali.“

Okrem záverečnej správy z výskumu vzniklo na jeho základe viacero publikácií, monografií, štúdií a článkov napríklad o krajanoch v zahraničí, o národnostnej politike a maďarskej menšine. „Pokiaľ ide o prax, odovzdali sme výsledky výskumu Kancelárii prezidenta republiky, kde je tím ľudí pracujúcich s národnostnou politikou. Verím, že s nimi pracujú. Záujem o naše výstupy sme zaznamenali aj zo slovenského diplomatického zboru... Projekt sa skončil len začiatkom tohto roku, tak ohlasy z decíznej sféry hádam prídu,“ hovorí tento vedec. Tejto a blízkym témam sa venuje desaťročia a pripomína, že nemôže hovoriť o nezáujme tých, ktorí v tejto oblasti rozhodujú. Hoci – ako zdôrazňuje – vždy to záleží na ľuďoch, situácii, politických pomeroch obdobia.

Podľa profesora Šutaja je tento projekt vrcholom činnosti jednej generácie vedcov venujúcich sa tejto téme. „Nazhromaždili sme také množstvo materiálu, ktoré si vyžaduje ďalší rozbor. Bolo by hriechom nevyužiť ho. Budem sa snažiť podieľať sa na tom, aby sme v tom pokračovali, budem pri tom, ale pokiaľ ide o líderstvo, rád odovzdám žezlo mladšej generácii,“ zdôrazňuje. Dodáva, že v najbližších rokoch by sa mohli pokúsiť o projekt podobného charakteru. „Lebo vzťahy medzi etnikami sa ďalej vyvíjajú, musia zostať predmetom vedeckého výskumu,“ pripomína.

Martin Podstupka | Foto: Katarína Gálíková

VYBRANÉ Z LAUDIATIA

Interdisciplinárny výskum historikov, sociológov, politológov a ďalších odborníkov bol realizovaný na základe štúdiá súvisiacich dokumentov, empirická časť na vzorke 1 280 respondentov z ôsmich etníc a na základe porovnávaní s výsledkami podobne orientovaného výskumu ukončeného v roku 2004. Výstupom z dlhodobého systematického výskumu národnostnej politiky a národnostných vzťahov bolo jedenásť vedeckých monografií a celý rad vedeckých štúdií, početné expertízy pre decíznu sféru a v rámci diseminácie výsledkov aj workshopy, prednášky pre študentov i širšiu kultúrnu verejnosť. Ide o najrozsiahlejší a mimoriadne širokospektrálny výskum danej

problematiky založený na báze originálnych výskumných metód.

Rozsiahlou oblasťou v rámci projektu bolo skúmanie slovensko-maďarských vzťahov v historickej perspektíve, ako aj na základe skúmania súčasnej situácie. Pozornosť tu bola venovaná aj špecifickým problémom, ktorých základom je minulosť slovensko-maďarských vzťahov (Trianon, dekrétý Edvarda Beneša, autonómia). Predložené závery práve na základe systematickej analýzy a komparácie dokladujú faktickú prepojenosť histórie, historických poznatkov uložených v historickej pamäti a politiky a ich vplyv na národnostné vzťahy a konflikty, ako aj na osobnostné vnímanie daných otázok z pohľadu sociálnej psychológie a sociológie.

(It)

HISTORIK MUSÍ POZNAŤ KRAJINU ZVNÚTRA

„Hĺbkové spoznanie súčasnosti a minulosti, ktoré prinášajú humanitné a spoločenské vedy, je pre budúcnosť spoločnosti zásadné. Ak sa ho spoločnosť vzdá, vydá sa napospas najrozličnejším manipuláciám verejnej mienky,“ hovorí profesor Antoine Marès. Tento francúzsky historik, univerzitný profesor, bývalý šéf Katedry súčasných stredoeurópskych dejín (Centre d’Histoire de l’Europe centrale contemporaine) je vo Francúzsku považovaný za najvýznamnejšiu vedeckú autoritu na dejiny Československa. V súčasnosti je emeritným profesorom na Université Paris 1 Panthéon Sorbonne. Vedecká rada SAV mu minulý rok udelila Medzinárodnú cenu SAV za významné dielo, ktoré má vzťah k Slovensku v oblasti vied o spoločnosti a kultúre. Pre problémy, ktoré spôsobil covid, si cenu mohol v Bratislave prevziať až koncom tohtoročného leta.

Prečo ste sa rozhodli špecializovať na strednú a východnú Európu?

Je to výsledok dejinného otrasu a zároveň dielo náhody: v čase vpádu sovietskych vojsk do Československa 21. augusta 1968 som bol mladý sedemnásťročný maturant, a keďže som bol nadšený ruskou kultúrou, táto neznesiteľná brutalita ma šokovala. V roku 1971 som mal odísť na výskumný pobyt do Leningradu, kde som mal písať diplomovú prácu, no jeden z mojich starších priateľov počas svojho pobytu dostal skorbut, preto som si vybral

radšej Prahu. A toto sivé, smutné, zadymené mesto, mesto Golema a Kafku, kde žil strach spolu so solidaritou tých, ktorí stratili slobodu, ma očarilo.

Ako tému dizertačnej práce ste si zvolili Československé zahraničné hnutie počas prvej svetovej vojny. Čím bola táto téma pre vás zaujímavá? Zohrala v tom úlohu rola generála Štefánika a jeho pôsobenie vo Francúzsku?

Práve po návrate z Prahy som sa rozhodol zapísať na Sorbonu na doktorand-

ské štúdium histórie Československa. Išiel som za Jeanom-Baptistom Durosellom, veľkým profesorom histórie medzinárodných vzťahov. Poslal ma za Antóniom Šnejdárkom [český historik (1916 – 1982) – poznámka redakcie], ktorý práve prišiel do exilu vo Francúzsku a bol vymenovaný za profesora na Sorbone. Spolu sme vybrali tému, ktorú bolo možné spracovať aj bez prístupu do československých archívov: *Benešov pobyt vo Francúzsku v rokoch 1915 až 1919 a úloha Francúzska pri vzniku Československa*. Dizertačnú prácu som obhájil v roku 1975. Pri výskume vo vojenských archívoch vo Vincennes som už v roku 1972 objavil mnohé dokumenty, ktoré sa týkali Milana Rastislava Štefánika a ktoré podľa môjho názoru predo mnou nikto nepoužil. Bol som fascinovaný touto mimoriadne bohatou románovou osobnosťou. Napokon, napísal som o ňom svoj prvý článok! Počas vojny zohral zásadnú úlohu a stále si myslím, že protikladná dvojica, ktorú tvoril s Edvardom Benešom, bola pre Československo vo Francúzsku tromfom (pričom netreba zabúdať na Štefana Osuského a viacerých ďalších). Masaryk zohral v Paríži menej dôležitú úlohu. Skôr teda zdôrazňujem aspekty, v ktorých sa Beneš a Štefánik dopĺňali, než ich rozpory, ktoré síce boli skutočné, ale došlo k nim neskôr a boli veľmi inštrumentalizované.

Študovali ste ruštinu. Pomohla vám neskôr, keď ste sa rozhodli naučiť po česky?

VÝZNAMNÝ ODBORNÍK NA DEJINY STREDNEJ EURÓPY

Profesor Antoine Marès je významným odborníkom na dejiny strednej Európy. Sústreďuje pod svojím vedením veľkú skupinu francúzskych vedcov, ktorí sa špecializujú na poznanie súčasnej strednej Európy – Groupement de recherches GDR – Connaissance de l’Europe médiane. Vo Francúzsku je pokladaný za najvýznamnejšiu vedeckú autoritu na dejiny Československa.

Jeho dlhoročná spolupráca so slovenskými historikmi a spoločenskými vedcami tvorí menšiu, ale významnú časť jeho vedeckovýskumnej, vedecko-organizačnej a pedagogickej činnosti.

Antoine Marès sa po štúdiu histórie začal špecializovať na dejiny strednej a východnej Európy. Pražská jar a okupácia Československa vojskami Varšavskej zmluvy v roku 1968 prispeli k tomu, že si za tému dizertačnej práce vybral problematiku z dejín Československa, konkrétne československé zahraničné hnutie počas prvej svetovej vojny. Túto problematiku skúmal v roku 1975 na študijnom pobyte v pražských archívoch a neskôr pricestoval aj na Slovensko. Naučil sa po česky a venoval pozornosť českej aj slovenskej historiografii. Hoci z dlhodobého historického hľadiska vychádzal najmä z po-

znania dejín českých zemí, venoval pozornosť aj dejinám Slovenska.

Antoine Marès nadviazal vo svojej vedeckej práci na poznatky významných francúzskych slavistov a bohemistov, bezprostredne na svojho predchodcu na čele Katedry súčasných stredoeurópskych dejín na parížskej Sorbone profesora Bernarda Michela (1935 – 2013). Obdobie perestrojky umožnilo obnoviť prerušené vedecké styky medzi slovenskými a francúzskymi historikmi.

Prvým výsledkom bolo československo-francúzske kolokvium v Prahe už v marci 1989 venované československo-francúzskym vzťahom v rokoch 1918 až 1938, na ktorom sa zúčastnil z francúzskej strany Bernard Michel, Antoine Marès a ďalší traja francúzski historici. Úmyslom bolo inštitucionalizovať spoluprácu formou bilaterálnej československo-francúzskej komisie historikov.

Spolupráca medzi francúzskymi, slovenskými a českými historikmi sa zintenzívnila vďaka spoločnému úsiliu, existencii medziakademickej dohody SAV – CNRS [Centre national de la recherche scientifique – Národné vedeckovýskumné centrum – poznámka redakcie] a neskôr i rôznym spoločným vedeckým projektom. Vedecké stretnutia francúzskych, slovenských a českých historikov s kolokviami na rôzne témy z histórie najmä 19. a 20. storočia sa konali striedavo v Paríži (1990, 1994, 1998,

Keď som odišiel do Prahy, slušne som hovoril po rusky, ale veľmi slabo po česky (mal som jednu hodinu češtiny týždenne na univerzite), hoci som už v roku 1970 bol na letnej Karlovej univerzite. Znalosť ruštiny (a jej slovnej zásoby) mi veľmi pomohla napredovať počas pobytu v Prahe. Som veľmi vďačný Miroslavovi Pravdovi a Zdenke Ploskovej za všetko, čo ma naučili.

Zmení historikovi znalosť jazyka krajiny, ktorej sa venuje, pohľad a možnosti?

Pre historika je aspoň pasívna znalosť jazykov priestoru, ktorý je predmetom jeho štúdia, nevyhnutná a určujúca na to, aby mohol spoznať historiografiu. No nielen to. Krajinu musí poznať aj znútra, ponoriť sa do jej kultúry, spôsobu života, „Weltanschauung“. Slovensko som pochopil, až keď som v ňom absolvoval asi desaťdňový pobyt v roku 1986.

Boli ste v Československu na študijnom pobyte v roku 1974. Iste ste cítili atmosféru tých rokov. Premietala sa do vašej práce?

V Prahe som v roku 1974 znova strávil tri mesiace, počas ktorých som pripravoval svoju dizertačnú prácu. Atmosféra bola veľmi ťaživá a bolo ťažké robiť výskum, lebo archívy boli pre výskumných pracovníkov zo Západu zatvorené. V Národnej knižnici boli dokonca kartotečné lístky týkajúce sa Masaryka a Beneša odstránené z katalógu! A niektorí moji priatelia, ktorí boli disidentmi, začali pociťovať ►

2002, 2007), v Bratislave (1992, 2000, 2010, 2017), v Prahe (1996, 2005), respektíve v Pardubiciach (2015). Prepracované štúdie týchto kolokvií boli publikované formou ucelených kolektívnych monografií v Bratislave, Paríži a Prahe. Témy boli pre slovenských historikov inšpiratívne z hľadiska teórie a metodológie. Ich práce publikované vo Francúzsku obohatili tamojšiu vedu o faktografické poznanie.

Antoine Marès sa zúčastnil na takmer všetkých stretnutiach a významne sa zaslúžil o zverejnenie ich výstupov. Bol hlavným redaktorom všetkých publikácií, ktoré boli vydané vo Francúzsku. Po odchode profesora Bernarda Michela do dôchodku vedie francúzsko-česko-slovenskú komisiu historikov v spolupráci v Česku najprv s profesorom Eduardom Maurom, potom s profesorkou Milenou Lenderovou, na Slovensku s akademičkou Učenej spoločnosti Slovenska Bohumilou Ferenčuhovou.

Výrazne prispel k rozvoju spoločenských vied na Slovensku a slovensko-francúzskych kultúrnych stykov vo funkcii riaditeľa CEFRES (Centre français de recherche en sciences sociales, Francúzske centrum pre výskum spoločenských vied – poznámka redakcie) v Prahe v rokoch 1998 až 2001. Spolupracoval so slovenskými historikmi aj na prvej vedeckej konferencii venovanej M. R. Štefánikovi vo Francúzsku v marci 1999 publikovanej pod názvom Mi-

lan Rastislav Štefánik – astronome, soldat, grande figure franco-slovaque et européenne.

Antoine Marès spolupracoval s Historickým ústavom SAV na zorganizovaní vedeckej konferencie k výročiam osmičkových rokov: v roku 2008 – publikovaná pod názvom La Tchécoslovaquie, sismographe de l'Europe au XXe siècle, s kapitolami štyroch slovenských historikov, a v roku 2018 k vzniku republiky.

Zrealizoval sa aj spoločný medzinárodný projekt SAV/CNRS s Francúzskom v rokoch 2011/2012 v spolupráci s Historickým ústavom SAV a UMR IRICE/CNRS, UFR 09, Université de Paris I, Panthéon-Sorbonne. Výsledkom bola kolektívna monografia Biografia a historiografia. Slovenský, český a francúzsky pohľad. Bratislava: Pro História 2012. Spolupracoval aj s Ústavom svetovej literatúry SAV – medzinárodný okrúhly stôl v Bratislave 15. – 16. januára 2017. Pôsobí ako zahraničný člen redakčnej rady Historického časopisu.

Podieľa sa na vedeckej výchove doktorandov, pomáha v štúdiu všetkým slovenským doktorandom v odbore histórii, vyslaným na študijný pobyt v Paríži.

(Z návrhu nominácie na Medzinárodnú cenu SAV, ktorý predložil v marci 2020 Igor Slobodník, veľvyslanec Slovenskej republiky vo Francúzsku. Krátene, redakčne upravené.)

► represie. Všetko to však vykompenzovali priateľstvá, ktoré som si udržal až dodnes, a spoznanie autoritárskeho režimu znútra, ktoré je pre historika dvadsiateho storočia nevyhnutné. Súčasný „revizionizmus“ je živý touto neexistenciou skúsenosti.

Nakoľko komplikovala politika pred pádom železnej opony spoluprácu historikov z Východu a Západu?

Kontakty boli obmedzené, moji partneri mali strach stretávať sa so mnou, keďže som bol západniar, s výnimkou tých, ktorí prišli o svoje miesta – mám na mysli hlavne Kolomana Gajana [československý historik, rodák z východoslovenského Hamboreku (1916 – 1982) – poznámka redakcie] alebo Zbyňka Hejdu [český básnik a prekladateľ (1930 – 2013) – poznámka redakcie]. A trvalo to počas celých sedemdesiatych a osemdesiatych rokov: v Paríži som sa prakticky nestretol s českými alebo slovenskými historikmi dvadsiateho storočia, hoci som sa stretával s poľskými, maďarskými a dokonca rumunskými historikmi.

V odôvodnení vašej nominácie na Medzinárodnú cenu SAV napísal slovenský veľvyslanec vo Francúzsku Igor Slobodník, že „... spolupráca medzi francúzskymi, slovenskými a českými historikmi sa zintenzívnila vďaka spoločnému úsiliu, existencii medziakademicko-vedeckej dohody SAV/CNRS a neskôr i rôznym spoločným vedeckým projektom“. Zaujali vás od osemdesiateho deviateho nejaké spoločné projekty?

Váš veľvyslanec Igor Slobodník je dobre informovaný: s prvými slovenskými kolegami, Pavlom Petruфом a Bohumilou Ferenčuhovou, som sa stretol na jar roku 1989, keď sa v Prahe stretla francúzsko-česko-slovenská komisia historikov dvadsať rokov po stretnutí v Bratislave, ktoré bolo venované Malej dohode: dve desaťročia „doby ľadovej“. Odvtedy sme sa stali nerozlučnými vďaka konferenciám, prednáškam, spoločným výskumným programom o dejinách 20. storočia, a to v Bratislave, Prahe alebo Paríži. Keď som bol v rokoch 1998 až 2001 riaditeľom Francúzskeho centra pre výskum spoločenských vied (CERFES), robil som všetko pre to, aby sa slovenskí kolegovia – historici, sociológovia, politológovia – čo najviac zapájali do našej činnosti.

Vedci humanitných a spoločenskovedných oblastí na Slovensku spoločnosti zazlievajú, že sa na ich oblasti nedáva dosť peňazí, upozorňujú, že zmeny v spoločnosti by si vyžadovali opačný postup. Je to podľa vás všeobecný problém? Týka sa napríklad aj Francúzska?

Moji slovenskí kolegovia majú úplnú pravdu. Ide o všeobecný problém, ale povedal by som, že v strednej Európe je ešte páľčivejší v dôsledku poklesu štátneho financovania a nedostatku mecenášov. Hĺbkové spoznanie súčasnosti a minulosti, ktoré prinášajú humanitné a spoločenské vedy, je pre budúcnosť spoločnosti zásadné. Ak sa ho spoločnosť vzdá, vydá sa napospas najrozličnejším manipuláciám verejnej mienky. Zároveň príde o občanov, ktorí sú schopní samostatne myslieť, majú kritického ducha a konajú ako zodpovední muži a ženy. Celá spoločnosť sa musí mať na pozore pred týmto úpadkom vedomostí, ak si chce zachovať slobodu. Žiaľ, túto otázku si politický svet dostatočne neuvedomuje.

Ste zahraničným členom redakčnej rady Historického časopisu. Aké sú vaše pripomienky k jeho práci? Čím vaše skúsenosti organizácie vedeckých inštitúcií vo Francúzsku môžu pomôcť tomuto slovenskému vedeckému ústavu?

Moji kolegovia historici ma poctili tým, že ma požiadali, aby som sa stal členom redakčnej rady. Keďže však vedia o tom, aký som zaneprázdnený, veľmi ma nežiadajú o to, aby som sa zúčastňoval na ich práci. Samozrejme, sledujem vydania tohto vynikajúceho časopisu. Vždy, keď som bol v Bratislave, som však udržiaval veľmi úzke vzťahy s Historickým ústavom, jednotlivými jeho riaditeľmi a pracovníkmi. A robím to dodnes jednak ja a jednak jeden z mojich bývalých žiakov Etienne Boisserie, ktorý je dnes sám profesorom a vynikajúcim odborníkom na slovenské dejiny 20. storočia a nahradí ma na čele francúzsko-česko-slovenskej komisie historikov.

Slovenská akadémia vied prešla pred niekoľkými rokmi na nový spôsob hodnotenia ústavov, keď zostavila tím hodnotiteľov zo zahraničných vedcov. Aké je podľa vás ideálny spôsob hodnotenia vedeckých inštitúcií?

Je to dôležitá otázka, ktorá je aktuálna v celej Európe, hoci ja som nemal príležitosť hodnotiť slovenské ústavy. Domnievam sa, že takzvané „vedecké“ ústavy a ústavy humanitných a spoločenských vied nemajú problémy rovnakej povahy. Ak hodnotenie vykonávajú iba zahraniční vedci, výhodou je, že nedochádza k „endogamnému“ posudzovaniu. Má to však aj veľkú nevýhodu: zahraniční vedci nemusia byť schopní posúdiť všetky práce v jazyku krajiny a nemusia brať do úvahy miestne pomery a výzvy. Vďaka tomuto hodnoteniu však organizácie často napredujú a dynamika inštitúcií sa zlepšuje. Na základe svojich skúseností ľu-

dem, že v súčasnosti sa hodnoteniu venuje príliš mnoho času, ktorý potom chýba pri výskume. Má to aj zvrátený účinok na samotné zameranie výskumu, v ktorom sa už vopred berie príliš veľký ohľad na budúce hodnotenie.

Podieľali ste sa na výchove slovenských doktorandov. Ako vychádza ich porovnanie s ich rovesníkmi vo francúzskej vede?

Slovenskí doktorandi, ktorých som poznal a sledoval, boli veľmi dobre pripravení z metodického hľadiska. Ovládajú cudzie jazyky a majú určitú dynamiku. Konfrontácia so západným, predovšetkým s francúzskym vedeckým svetom im otvára ďalšie možnosti myslenia a zdôrazňuje všetky tieto kvality. Tí, ktorých som poznal, mali úroveň francúzskych doktorandov.

Minulý akademický rok bol zároveň posledným rokom vášho pôsobenia ako riadneho profesora sorbonskej univerzity. Ako sa zmenili študenti za roky vášho pôsobenia a ako veda v jej prostredí?

Naozaj som viedol svoje posledné semináre na Sorbone v marci 2020. Keďže som začal vyučovať v INALCO [Národný ústav pre východné jazyky a kultúry – poznámka redakcie] v roku 1976 a na Sorbone som začal pôsobiť v roku 2004, mám dlhodobé skúsenosti. V prvom rade musím poukázať na to, že vo Francúzsku nemáme rovnaký systém vysokého školstva ako na Slovensku. Maturita automaticky otvára dvere na vysokú školu. Neexistujú teda prijímacie skúšky na univerzitu. Selekcia spočíva v tom, že veľká časť študentov nedokončí prvý alebo druhý ročník. Z dôvodu nedostatku prostriedkov tento problém doteraz nebol vyriešený. Svoju odpoveď by som zhrnul tak, že po štyridsiatich rokoch prednášania konštatujem, že stále máme malý počet vynikajúcich študentov, dokonca často lepších než v minulosti, masu priemerných študentov, ktorých úroveň klesla, a veľmi slabých študentov, ktorí nemajú na to, aby zostali pôsobiť v našom odbore. Veľa vecí by sa teda dalo zlepšiť, ale budúcnosť nevidím pesimisticky. Moja najväčšia obava má globálnejšiu povahu: účinky sociálnych sietí, všadeprítomnosť obrazoviek a ich vplyv na spôsob prenosu a dehumanizácia vedomostí. Takmer všade konštatujeme stratu schopnosti viesť dialóg a diskutovať.

Michal Kšiňan, PhD.,
Historický ústav SAV,
člen Predsedníctva SAV
Martin Podstupka | Foto: Martin Bystriansky

ARCHÍVY NEROZPRÁVAJÚ. ODPOVEDAJÚ NA OTÁZKY, KTORÉ IM KLADIEME

Hoci na rozdiel od takzvaných exaktných vied má história naratívny charakter, a teda vyžaduje istú literárnu formu, stále ostáva podriadená istým pravidlám a deontológii [časť etiky, ktorá skúma povinnosť, morálnu požiadavku, normu, to, čo sa má – poznámka redakcie], ktoré z nej robia vedu: potreba oprieť sa hlavne o archívne zdroje, urobiť ich kritiku, prehodnotenie východiskových hypotéz, ktoré sa úplne nepotvrdili týmito zdrojmi, a nakoniec podrobenie výsledkov práce kritike a diskusií. Charakteristickou črtou historika, na rozdiel od novinára či esejistu, je tiež skutočnosť, že musí zobrať do úvahy takzvané dlhé trvanie, čo znamená klásť viac dôraz na kontinuitu než na zlomy, študovať fenomény a súčasné udalosti a pozorovať to, čo v dejinách medzinárodných vzťahov nazývame „hlboké sily“, a to, čo škola Annales označila ako „štruktúry“. Dnes sa však pole výskumu historika s rizikom rozkladu jeho disciplíny, ktorá si neustále vypožičiava koncepty

z príbuzných vedných odborov (sociológia, antropológia, psychoanalýza, literatúra, ekonómia a tak ďalej), neustále rozširuje metodologicky aj tematicky: vnemy, pamäť, emócie, menšiny sa znovu stali hlavnými témami v snahe pochopiť spoločnosti, v ktorých žijeme. Pole pôsobnosti historika sa stalo obrovským.

Na čo je história

Na čo slúži história? Dovoľte mi nesúhlasiť s Paulom Valérym, ktorého mimochodom obdivujem, ktorý tvrdí, že historické znalosti neslúžia na nič, že z histórie sa nič nenaučíme alebo že história je vidina. Na konci mojej kariéry ostávam presvedčený, že história je neoddeliteľná či už od individuálnej identity, ale aj od života v spoločnosti. Avšak neustále by mala bojovať proti svojmu zneužívaniu mediálnou a politickou sférou. Hovorím tu teda o vedeckej histórii, nie o novinárskej, aj keď popularizácia vedy môže byť užitočná, ak sa robí s vážnosťou a ak sa opiera o odborné práce.

Samozrejme, historické práce neponúkajú hotový výklad dejín. Sú v neustálom vývoji a konfrontácii a z tohto dôvodu môžu byť rovnaké témy nanovo interpretované v závislosti od otázok, ktoré kladieme zdrojom. Lebo napriek všeobec-

nému presvedčeniu archívy nerozprávajú: ony odpovedajú na otázky, ktoré im kladieme. Určite existujú významné pokroky, obraty, návraty späť, zásadné prehodnotenia. Historické znalosti nie sú lineárne. Ale každá generácia sa postaví na pleciah predchádzajúcej, aby videla ďalej, čo jej nebráni spochybňovať už napísané diela, aby posilnila svoje miesto vo vnútorných mocenských bojoch, ktoré nevyhnutne patria do sveta historikov. Práca bola urobená, zdroje využité, hypotézy, ba i závery naformulované: to, čo je napísané, zotrvá. Navyše historik je podstatný pre uchovanie historickej pamäti, šťastnej alebo nešťastnej, a drám, ktoré vytyčovali históriu. Je to zabudnutie masakrov, genocíd, vyhladzovania, ktoré vyvolávajú revizionizmus, falošné správy a masové deformovanie názorov. Keď ich autori a zodpovední pripomínajú a hľadajú ich príčiny, umožní to zaradiť tieto udalosti do historického kontextu a pochopiť ich. Zaradiť ich do historického kontextu znamená tiež integrovať ich do našich dejín a zbaviť ich zbytočných vášní bez toho, aby sme ich popierali. Uvediem jeden príklad – práce Ivana Kamenca sú podľa mňa kľúčové pre slovenskú spoločnosť.

Veda s nezastupiteľným miestom

Z tohto hľadiska môže všade profesionálny historik ľutovať, že sa jeho znalosti nerozširujú dostatočne v spoločnosti. Je zaujímavé pozrieť sa na vývoj jeho spoločenského postavenia počas posledných desaťročí vo Francúzsku.

Budem hovoriť o Francúzsku, lebo každý národný kontext má svoje špecifiká. Napriek tomu môžeme konštatovať, že historik bol v centre politického a intelektuálneho života v devätnástom storočí a že dnes médiá prebrali jeho úlohu, pri čom často deformujú historické poznanie. Dôvody tejto zmeny sa mi zdajú zrejme: na jednej strane nedostatočné vzdelanie elít, na druhej zložitost, ak nie nemožnosť nájsť mieru medzi zjednodušovaním pri komunikácii s masami a komplikovanosťou historickej skutočnosti. Historik je presne ten, ktorý vysvetľuje minulosť, keď ukazuje na jej zložitost, korene, rozmanité vývoje a dôsledky. Žurnalisti hľadajú mediálny účinok informácie, emócie, škandály. Politik zase potrebuje lákavé argumenty, ktoré zmobilizujú jeho voličov. Je zložitost preklenúť tieto veľké rozdiely. A napriek tomu, každá spoločnosť, každé národné spoločenstvo, každý štát potrebuje príbeh, ktorý zdieľajú jeho členovia, aby dal zmysel ich spoločnému životu. Ako zabezpečiť spoločnú existenciu týchto protirečivých požiadaviek? Je to neustále „kutilstvo“ viac či menej podarené v závislosti od doby a spoločnosti. Napriek tomu ostáva v tomto procese miesto „serióznych historikov“ nenahradiťelné, ak by to bolo aj iba preto, že vysvetlenie zložitosti a zaradenie ťažkých chvíľ a kríz našich dejín do historického kontextu je školou tolerancie a harmonického života v spoločnosti.

Tento malý plamienok by nemal vyhasnúť v našom postmodernom svete. Vymiznutie histórie z našej verejnej sféry by prispelo k tomu ohlupovaniu človeka, ktoré sa z neho snaží urobiť iba jednoduchého konzumenta bez väzby na minulosť či budúcnost. Veľkosťou človeka je, že si uvedomuje túto väzbu, svoju zodpovednosť, tento nemenný vzťah.

Z príhovoru profesora Antoine Marèsa pri príležitosti odovzdávania Medzinárodnej ceny SAV (krátené, redakčne upravené, titulovanie – redakcia).

V TÍMOCH SA OTVÁRAJÚ NOVÉ SVETY

Pre prírodné vedy sa rozhodla, keď ju na strednej škole zaujala genetika. Na otázku, či jej toto zaujatie ostalo, hovorí táto experimentálna onkologička, že táto oblasť sprevádza jej výskum neustále. RNDr. Alena Gábelová, CSc., z Ústavu experimentálnej onkológie Biomedicínskeho centra SAV si začiatkom leta prevzala Cenu SAV za výsledky medzinárodnej vedecko-technickej spolupráce v oblasti nanomedicíny.

Francúzske nasmerovanie

Jej diplomová (už na Ústave experimentálnej onkológie SAV) i dizertačná práca bola zameraná na výskum vplyvu chemických látok na genetický materiál bunky – DNA. „Sledovali sme poškodenie DNA rôznymi biochemickými a biologickými metódami. Diplomovka mi umožnila vstup do vedeckého kolektívu, ktorý sa začínal venovať cytotoxickým a genotoxickým účinkom chemických látok,“ hovorí táto vedkyňa. Spomína, že išlo nielen o relatívne novú tému, ale aj oddelenie. „Ako experimentálny model sa začali používať cicavčie bunky kultivované v podmienkach in vitro a zavádzali sa aj nové techniky. To všetko ma zaujalo.“ Takže z diplomovky v tomto ústave bol po skončení školy študijný pobyt, o čosi neskôr aspirantúra a napokon aj začlenenie do tímu, ktorému postupne pribúdali projekty zamerané na výskum ďalších syntetických a prírodných látok. Oddelenie získavalo nové projekty vrátane medzinárodných.

K voľbe vedeckého smerovania pomohol A. Gábelovej, podľa jej slov, deväťmesačný študijný pobyt v parížskom Institute Curie. Pracovala v tíme profesora Françoisa Perina, ktorý sa venoval chemickej karcinogéze (teda procesu vzniku a vývinu zhubného nádoru). „V centre ich vedeckého výskumu bol vzťah chemickej štruktúry a biologickej aktivity chemických karcinogénov. Ako modelovú zlúčeninu používali dibenzokarbazol, heterocyklický aromatický uhľovodík, a jeho syntetické deriváty. Tie, na rozdiel od parentálnej molekuly, vyvolávali nádory napríklad iba na koži alebo v pečeni myši alebo nemali žiadnu karcinogénnu aktivitu.“

Dodáva, že po návrate pokračovala vo výskume biologickej špecificity chemických karcinogénov. „V experimentálnej práci som používala špeciálne modifi-

kované bunkové línie, ktoré syntetizovali iba jeden z enzýmov podieľajúcich sa na metabolizme týchto chemických zlúčenín,“ vysvetľuje. „Venovala som sa výskumu toho, ktoré enzýmy zohrávajú úlohu v metabolizme ktorých derivátov, čím určujú ich karcinogénu aktivitu.“

Lákavé nanomateriály

Táto, ale aj iné problematiky, ktorým sa venovali jej kolegovia, znamenali tiež nové projekty a s nimi aj nové kontakty v zahraničí. Ako hovorí táto vedkyňa, zhruba pred pätnástimi rokmi ju diskusia s poľským kolegom priviedla k téme nanomateriálov. „Táto problematika ma zaujala, tak som postupne ukon-

čila výskum v oblasti chemickej karcinogenézy a takmer úplne sa sústredila na nanomateriály, ich biologické účinky so špeciálnym zameraním na ich využitie v medicíne,“ pripomína A. Gábelová.

Problematike biologickej bezpečnosti nanomateriálov sa venoval aj nedávno skončený projekt H2020 HISENTS (Vysokointegrovaná platforma na testovanie nanotoxicity), v ktorom bolo Biomedicínske centrum SAV partnerom a A. Gábelová zodpovednou riešiteľkou. V súčasnosti je zapojená do riešenia ďalších medzinárodných projektov (ERA-Net projekty: *Tentacles – Tepelne senzitívne nanogély pre cieleň transport miRNA* [malé

nekódujúce molekuly RNA – poznámka redakcie] na liečbu rán a regeneráciu tkanív a Next – Zavedenie algoritmu na včasnú diagnostiku a sledovanie pacientov s pankreatickými neuroendokrinnými nádormi; bilaterálne projekty: *Tactical – Cílená kombinovaná terapia nádoru hrubého čreva pomocou rozvetvených nanonosičov nesúcich terapeutický gén a liečivá* a *Epigenetická toxicita nanomateriálov*; a Horizont 2020-Twinning projekt *VISION – Stratégia, ako posilniť excelentnosť a inovačnú kapacitu na včasnú diagnostiku rakoviny gastrointestinálneho traktu*).

Zdôrazňuje, že posledný, VISION nie je výskumný, ale koordinovaný projekt. „Spája včasnú diagnostiku zhubných nádorov trávacieho traktu s využitím poznatkov v oblasti nanobiotechnológie. Jednou z priorit projektu je umožniť mladým talentovaným vedcom pracovať v partnerských pracoviskách v zahraničí, kde si môžu osvojiť špičkové technológie a najnovšie metodické prístupy a postupy. Cieľom je, aby priniesli získané poznatky a skúsenosti na materskú inštitúciu a využili ich vo svojej ďalšej vedeckej kariére,“ zdôrazňuje vedkyňa, ktorá je zodpovednou riešiteľkou tohto projektu. Je zameraný na vedeckú excelentnosť, nové možnosti onkologického výskumu, rozvoj začínajúcich vedcov a lekárov, podporu edukačných aktivít, ale tiež napríklad na zlepšenie povedomia verejnosti o potrebe onkologického výskumu a nutnosti prevencie voči tomuto ochoreniu.

VISION je podľa nej jeden z príkladov, že slovenská vedecká inštitúcia môže mať ambíciu byť koordinátorom medzinárodného projektu. Hoci doktorka Gábelová ešte raz zdôrazňuje, že nejde o výskumný projekt. Tie sa podľa nej získavajú ťažšie. Pripomína, že príprava medzinárodných projektov je náročná a netreba sa vzdávať hneď pri prvom neúspechu. Vraj iba malé percento z podaných projektov, do ktorých bola zapojená, bolo úspešných. Aj VISION získali vedci z Biomedicínskeho centra až na druhý raz. Pôvodný návrh projektu prepracovali podľa odporúčaní a pripomienok recen-

RNDr. ALENA GÁBELOVÁ, CSc., absolvovala Prírodovedckú fakultu Univerzity Komenského v Bratislave. O roku 1980 pracuje v Ústave experimentálnej onkológie SAV (dnes súčasť Biomedicínskeho centra SAV). Okrem krátkodobých pobytov v zahraničí (Spojené kráľovstvo, Nemecko, Poľsko, ČR) absolvovala deväťmesačný študijný program v parížskom Institute Curie. Najdôležitejšie výsledky – objasnenie úlohy cytochrómov P4501A podrodiny v metabolizme tkanivovo špecifických N-heterocyklických aromatických uhľovodíkov. Príspevok k objasneniu mechanizmov interakcií nanočastíc oxidu železa s ľudskými bunkami in vitro.

ZAZNELO PRI ODOVZDÁVANÍ CENY...

RNDr. Alena Gábelová, CSc., je medzinárodne uznávanou odborníčkou v oblasti bunkovej a molekulárnej biológie, genetickej toxikológie, mutagenézy, karcinogenézy a nanobiológie. V posledných rokoch sa venuje predovšetkým oblasti nanotoxikológie a nanobiológie. Je autorkou, respektíve spoluautorkou 81 vedeckých publikácií v renomovaných vedeckých časopisoch s vysokým citačným ohlasom (viac ako 1 220 citácií). Počas svojej vedeckej kariéry vychovala sedem doktorandov a 14 diplomantov.

Významnou mierou sa podieľa na medzinárodnej spolupráci Biomedicínskeho centra SAV. Patrí k vedeckým pracovníkom s najvyššou mierou účasti na medzinárodných projektoch, a to vďaka dlhodobým spoluprácam s významnými vedeckými

mi tímami a schopnosti úspešne sa zapojiť do medzinárodných vedeckých spoluprác, ako aj schopnosti manažovať výskumné skupiny aj na medzinárodnej úrovni.

V rámci projektu HISENTS, kde bola koordinátorom za BMC SAV, bola zodpovedná za vývoj modelu obličky a in vivo experiment potrebný pre vývoj multiorgánovej platformy pre toxikologický skrining. Ďalej nasledoval jej úspešný bilaterálny projekt BMC SAV s nemeckou Saarland University. Mnohí z partnerov projektu HISENTS ju na základe efektívnej spolupráce a presvedčivých výsledkov požiadali o spoluúčasť v novopripravovaných projektoch. V roku 2019 podala ako spoluriešiteľ tri takéto projekty, jeden v rámci výzvy Transcan a dva v rámci Euronanomed3, z ktorých jeden bol úspešný.

(It, krátené, redakčne upravené)

zentov a podali opäť. „Partner-ské inštitúcie sme prizývali do projektu na základe ich expertízy. Grécky partner (NKUA) je špičkové klinické pracovisko zamerané na liečbu zhubných nádorov zažívacieho traktu, španielsky (IRYCIS) má excelentný translačný onkologický výskum, nemecký (FhG) patrí k najväčším organizáciám v Európe v oblasti aplikačného výskumu, medzi iným aj v oblasti nanobiotechnológií a nórsky (NILU) je celosvetovo uznávanou organizáciou vo sfére výskumu čistoty ovzdušia a nanotoxikológie,“ vysvetľuje A. Gábelová. Dodáva, že hoci koordinátorkou je ona, projekt je rovnako aj dielom jej kolegyne Mgr. Boženy Smolkovej, PhD., ktorá je jeho vedeckým manažérom. „Pravdupovediac, to ona je tým dynamom, ktoré nás hnalo aj pri prerábaní projektu, čo si vyžiadalo viactýždňové mimoriadne nasadenie,“ zdôrazňuje doktorka Gábelová.

Projekt VISION sa začal v októbri roku 2019 a (po predĺžení o deväť mesiacov pre pandémiu) sa bude končiť v júni 2023. Má za sebou prvé hodnotiace kolo. Bolo – napriek významným obmedzeniam spôsobeným pandémiou – úspešné, čím potvrdil svoju životaschopnosť. „Aktivity plánované vo VISION boli zamerané na budovanie medzinárodnej spolupráce, organizovanie pracovných pobytov, aktívnu účasť na konferenciách doma a v zahraničí, ako aj úzku spoluprácu s tretím sektorom a univerzitami. Museli sme na epidemickú situáciu pružne reagovať, z prezenčných foriem sme prešli na distančnú. Veľmi si ceníme ochotu a flexibilitu našich partnerov. Nielenže pripravili kurzy online, ale ponúkli aj nové

semináre a webináre, ktoré pôvodne v projekte neboli naplánované,“ dodáva táto vedkyňa.

Ako skladať špecialistov

Hovorí, že hoci sa venuje výskumu desiatročia, výsledky vedeckej práce ju stále fascinujú. „Na základe teoretických poznatkov si vieme pokus premyslieť a naplánovať. Pri experimente odpoveď živého systému nemusí byť vždy taká, ako sme očakávali. To nám otvára nové možnosti výskumu,“ hovorí.

Zdôrazňuje, že výskum v oblasti nanomateriálov vyžaduje interdisciplinárny prístup. Je nutné spájať znalosti fyzikov, chemikov, biológov, ako aj expertov v oblasti výskumu materiálov, informačných technológov alebo odborníkov na matematické modelovanie. Upozorňuje, aké dôležité je výskum v tejto oblasti chápať ako komplexný a veľmi prepojený systém. Preto je potrebné pri príprave projektu, aby členmi konzorcia boli špecialisti z rôznych vedných oblastí.

„Pre projekt je dôležité, aby partneri okrem vlastnej odbornosti vedeli spolupracovať a chápali úlohu kolegov z iných vedných oblastí.“ Pripomína, že na to sa síce nemusia stať odborníkmi v každej z nich, ale určite je vhodné, aby mali o kolegovom prínose pre projekt istú predstavu. „V projekte HISENTS to bolo obzvlášť nutné. Lebo biológ napríklad vie, čo je potrebné pre správne fungovanie buniek kultivovaných v podmienkach in vitro – prísun živín, teplo, sterilné prostredie. Fyzik zasa musí mať na zreteli, že ide o miniatúrizovaný mikrofluidný systém, pri ktorom hrá úlohu napríklad odpor tekutiny (kultivačné mé-

dium pre bunky), prúdenie v hadičkách, tvorba bubliniek a tak ďalej... Keďže išlo o vývoj automatizovaného systému, do hry vstupovali elektrotechnici, odborníci na výskum materiálov a ďalší. Takže bolo potrebné zaujímať sa aj o ich pohľad na problém, nielen o ten svoj. Trochu si pri tom otvárame nové svety.“

Ako sa potvrdilo pri projekte VISION, štandardnú podobu spolupráce tímov založenú na stretnutiach, mítingoch, osobnej komunikácii pandémie zmenila, ale nezastavila. Len presunula do online podoby. Fakt však je, že doktorka Gábelová považuje stretnutia, konferencie či semináre v reálnom, nie online priestore za veľmi dôležité pre vznik spolupráce. „Zúčastňovať sa na nich, byť aktívny, zvedavý, vedieť diskutovať, prezentovať svoje výsledky – to všetko je cesta k tomu, aby človek vo svete medzinárodných spoluprác uspel. Ak, pochopiteľne, považujeme vysokú vedeckú odbornú úroveň za prirodzenú podmienku,“ zdôrazňuje. A dodáva, že keď sa potom pripravuje projekt, jeho tvorca uvažuje okrem iného aj nad tým, kde čo od koho číta, kde sa stretol so zaujímavým kolegom s odbornosťou, ktorá môže byť prínosom. V tejto súvislosti zdôrazňuje význam projektov COST (program COST je nástroj na európsku spoluprácu vo vede a v technológiách umožňujúci koordináciu národne financovaného výskumu európskej úrovne – poznámka redakcie), ktoré sú podľa nej veľmi dobré na to, aby sa vedci spoznávali.

Rozhodujú osobné kontakty

Podľa jej skúseností sa pri výbere partnerov do konzorcia me-

dzinárneho projektu berie do úvahy aj to, či je vedec spoľahlivý, zodpovedný, či sa s ním dobre komunikuje a pochopiteľne to, aký je odborník. Ale väčší význam ako to, aké články publikoval, majú podľa nej osobné kontakty. „Lebo pri osobnom stretnutí si viete urobiť lepší obraz o potenciálnom partnerovi. Aspoň ja nepoznám veľa prípadov, keď by do konzorcia pozvali partnera len na základe publikácií. Väčšinou rozhodujú práve osobné kontakty alebo odporúčania partnera v projekte.“

Na druhej strane, práve spolupráce v medzinárodných konzorciách považuje táto vedkyňa za výhodné pre vznik kvalitných publikácií. Prečo? „Lebo poskytujú komplexnejší prístup k danej problematike. Získané dáta je možné overiť viacerými metódami a z rôznych pohľadov. Keď robíte na jednej problematike – „na svojom piesočku“, vaše možnosti sú limitované. V medzinárodnom konzorciu sa skladajú poznatky rôznych expertov, ktoré boli získané rôznymi prístupmi. Získavate tak širší, komplexnejší obraz o skúmanej problematike.“

Na otázku, ako vychádza inštitúcia, v ktorej pracuje, z medzinárodného porovnania, odpovedá, že nemá pocit, že by bolo Biomedicínske centrum SAV podceňovaným či menej váženým partnerom. Určitou jeho nevýhodou pri vstupe do medzinárodných konzorcií podľa nej je, že mnohé zahraničné inštitúcie majú dlhoročné tradície vzájomnej spolupráce, kvalitnejšiu infraštruktúru a aj lepšie finančné zázemie a podporu, ktorá do vedy prichádza.

Martin Podstupka

Foto: Martin Bystriansky

VEDA, KTORÁ POMÁHA PRI ROZHODOVANÍ

Hovorí, že matematika ho bavila odmalička. Ale dodáva, že jeho problém bol, že ho bavilo skoro všetko. Expert na matematickú ekonómiu, modelovanie a prognózy najmä v oblasti makroekonómie, trhu práce a vzdelávania Ing. Marek Radvanský, PhD., z Ekonomického ústavu SAV je od jari novým členom Predsedníctva Slovenskej akadémie vied.

Pôvodne začal študovať učiteľstvo matematiky a informatiky. No po istom čase zistil, že je to smer, ktorý ho zrejme nebude úplne naplňovať. Dal si pauzu, ktorú mu vyplnila armáda. Presnejšie civilná vojenská služba, na ktorej mal možnosť venovať sa tomu, čo bolo dlho jeho koníčkom – skautingu. „Na skautingu som bol odchovaný,“ hovorí. „Bolo skvelé, že som počas civilnej vojenskej služby mohol byť v tomto smere užitočný. Podieľal som sa na príprave skautských časopisov. Preto môžem – ako zrejme nie každý – povedať o tomto období, že bolo pre mňa prínosom.“ Na otázku, či v ňom skauting zanechal aj stopy, ktoré majú význam mimo tohto hnutia, odpovedá, že je o tom presvedčený. „Nejde pochopiteľne len o vzťah k prírode, ale aj o celkové formovanie osobnosti o morálky, povahových črt, disciplíny, cieľavedomosti... A navyše tu som spoznal aj svoju budúcu manželku,“ doplnia.

Život za číslami

„Civilka“ bola pre neho prínosom okrem iného aj v tom, že takáto prestávka v štúdiu mu zmenila pohľad na budúcnosť. Vybral si hospodársku informatiku na bratislavskej Ekonomickej univerzite. „Zaujalo ma prepojenie informatiky a ekonómie, najmä tým, že za číslami človek nájde ďalší zmysel – hospodárstvo, podnikanie,“ hovorí. Patril medzi študentov, ktorých škola baví. Hovorí, že bol rozhodne medzi tými aktívnejšími. Využil napríklad možnosť zapojiť sa do študentskej vedeckej činnosti, stal sa aj víťazom jej medzinárodného kola. To ho okrem iného priviedlo na odborné konferencie, kde prišiel do užšieho kontaktu s vedou a vedcami. Keď počas tretieho ročníka zistil, že na Ekonomickom ústave SAV je vypísané asistentenské miesto, vyskúšal to. Uspel a odvtedy vlastne miesto nezmenil. „Ostal som tam počas inžinierskeho i doktorandského štúdia a som tam dodnes,“ hovorí.

Posledných jedenásť rokov viedol oddelenie ekonomického modelovania a analýz, špecializuje sa na ekonometriu, matematic-

kú ekonómiu, prognózovanie nesúladu na trhu práce, regionálny rozvoj... Ako si vybral oblasti, na ktoré sa zameriava? Hovorí, že v období, keď do ústavu prišiel, zapadol – vzhľadom na to, čo študoval – do tímu, ktorý sa tam orientoval na kvantitatívne metódy a modelovanie. „To ma formovalo. V tom čase sme mali hlavnú úlohu tvoriť pravidelne prognostický model Slovenska. Spolupracovali sme so Slovenskou štatistickou a demografickou spoločnosťou, takže sme sa venovali aj súvislostiam makroekonomického vývoja s demografickými procesmi,“ spomína.

V spoločenských vedách je veľmi dôležité pozrieť sa na rovnaký problém v rôznych krajinách. Takýto nový uhol pohľadu prináša často riešenia, ktoré sme dovtedy nevideli

Tím bol úspešný pri získavaní projektov a doktor Radvanský si vlastne od svojho príchodu do ústavu nepamätá obdobie, keď by mali o ne núdzu. „Postupne sme vybudovali kvalitný a súdržný tím, ktorý sa snažil zapájať do medzinárodných konzorcií. Takže oblasti, ktorým sme sa venovali, definovali čiastočne aj projekty,“ pripomína. Za úspechy pri získavaní projektov vďačil tím aj svojmu zameraniu práve na ekonometriu a matematické modely. „V zahraničí už začínali byť hlavným prúdom, na Slovensku však vtedy nebolo veľa ľudí, čo by sa im systematicky venovali. V období transformácie bola naša ekonomika aj pre zahraničie veľmi interesantná, takže sme boli zaujímaví aj my pre medzinárodných partnerov. Navyše, piaty, šiesty i siedmy Rámcový program pre vedu a výskum Európskej únie motivoval tamojšie vedecké inštitúcie na spoluprácu s vedeckými tímami zo strednej a východnej Európy. A my sme rozhodne mali čo ponúknuť,“ vysvetľuje tento vedec.

Rozum na vývoz

Ako dodáva, k formovaniu smerov jeho vý-

skumu povedali svoje aj zadania z verejného a súkromného sektora, ktoré Ekonomický ústav SAV dostáva. Pripomína, že kvantitatívna ekonómia študuje metódy, ktoré sú široko aplikovateľné pre analýzu rôznych spoločenských otázok.

Pokiaľ ide o aplikácie, už jeho doktorandská práca, no i časť nasledujúceho výskumu boli zamerané na regionálnu ekonomiku a trh práce. Jeho orientácia na túto oblasť znamenala aj spoluprácu s viacerými ministerstvami (regionálneho rozvoja, práce, školstva) pri riešení projektov vedúcich k vyhodnocovaniu dosahov regionálnych politík a európskych štrukturálnych fondov na slovenskú ekonomiku. „Postupne sme sa orientovali aj na ďalšie oblasti spojené s hospodárskou praxou, zrejme najvýraznejšou je trh práce. Teraz máme isté portfólio modelov, ktoré sú veľmi zaujímavé, široko aplikovateľné, žiadané a konkurencieschopné aj v zahraničí.“

V role experta pôsobil doktor Radvanský spolu s kolegami z tímu vo viacerých rozvojových projektoch financovaných zo zdrojov Únie. „Prvým väčším projektom bola tvorba dlhodobých prognóz pre macedónsky trh práce,“ hovorí. Postupne pôsobil na krátkodobých misiách vo viacerých krajinách. V Chorvátsku sa venoval tvorbe stratégie a akčného plánu boja proti nelegálnej práci pre tamojšie ministerstvo práce. V Srbsku sa podieľal na projekte na potlačanie neformálnej ekonomiky a práce načierno. Ako hovorí, väčšinou sa jeho práca experta týka fungovania ekonomických procesov na národnej a regionálnej úrovni previazaných so zamestnanosťou, trhom práce... „Časť toho je aj neformálna ekonomika, zamestnávanie načierno, ktorá ovplyvňuje trh práce a zamestnanosť. Treba dodať, že najmä v balkánskych a rozvojových krajinách je tá neformálna časť ekonomiky relatívne veľká.“

Za významný považuje tento vedec jeden z posledných projektov, keď jeho tím oslovili zástupcovia vlády Maltskej republiky. Išlo o potrebu vytvoriť systém dlhodobého prognózovania pre podporu tamojších politík vzdelávania a zamestnanosti. „Nakoniec sme vyhrali súťaž a Ekonomický ústav SAV dostal bilaterálny kontrakt. Po troch rokoch náš tím úspešne odovzdal model a podieľal sa na školeniach pracovníkov národných služieb zamestnanosti a maltského ministerstva práce a vzdelávania.“

Zdôrazňuje, že hlavnou úlohou analytikov je podpora pri rozhodovaní. Majú poskytnúť tomu, kto bude rozhodovať, dodatočnú informáciu, ktorá mu pomôže. „Treba zdôrazniť, že často nemožno povedať, ktorá z možností, medzi ktorými si decízor vyberá, je jednoznačne najlepšia. Analytik môže poskytnúť varianty, ktoré prichádzajú do úvahy, a priblížiť, ktorá čo znamená. Ako

Ing. MAREK RADVANSKÝ, PhD., absolvoval Fakultu hospodárskej informatiky bratislavskej Ekonomickej univerzity. Má doktorát z operačného výskumu a ekonometrie na tej istej škole. Absolvoval polročný postdoktorandský výskumný pobyt SAIA na Alpen-Adria-Universität v Klagenfurte. V Ekonomickom ústave pôsobí od roku 2005, v roku 2010 sa stal vedúcim oddelenia ekonomického modelovania a analýz. Jeho vedecká činnosť je orientovaná na matematickú ekonómiu, modelovanie a prognózy najmä v oblasti makroekonómie, trhu práce a vzdelávania. Výskumne sa podieľal na viac ako troch desiatkach projektov. Významná časť jeho pôsobenia je zameraná na aplikáciu výsledkov v praxi a podporu rozhodovania pri formovaní relevantných politík. Ako expert pôsobil v rozvojových projektoch vo viacerých krajinách (Česko, Macedónsko, Srbsko, Chorvátsko, Malta, Jordánsko, Azerbajdžan). Na jar ho zvolili za člena Predsedníctva Slovenskej akadémie vied.

bude pôsobiť. Čo vyvolá.“ Dodáva, že v zahraničí je to trochu jednoduchšie, lebo aj v tejto brandži platí známe „doma nie je nikto prorokom“.

Zdôrazňuje, že takéto krátkodobé vyslania v role experta sú užitočné aj pre jeho výskum. „Prvé, čo musím v tejto súvislosti spomenúť, je nadhľad. Pôsobenie v rôznych krajinách umožňuje rozšíriť si nadhľad na problém. Ďalším prínosom je to, že sa v zahraničí verifikujú metódy, ktoré sme vyvinuli a ktoré sme dovtedy používali len na Slovensku. Myslím, že najmä v spoločenských vedách je veľmi dôležité pozrieť sa na rovnaký problém v rôznych krajinách. Takýto nový uhol pohľadu prináša často riešenia, ktoré sme dovtedy nevideli,“ zdôrazňuje doktor Radvanský. Okrem výstupov pre inštitúciu, do ktorej je expert vyslaný, vedci využívajú tieto skúsenosti aj na publikovanie, najmä v podobe štúdií a monografií.

Vďaka skúsenostiam zo zahraničia sa podľa neho podarilo zlepšiť niektoré časti používaných metód, čo tiež býva vďačný námet na publikovanie v odborných časopisoch.

Čaro ekonometrie

Osud aplikácií z dielne ekonómov je často zložitý. V portfóliu tém M. Radvanského možno nájsť aj práce *Starnutie, zdravotný stav a determinanty výdavkov na zdravie* či *Vplyv starnutia na potreby v sektore zdravotníctva* alebo *Strieborná ekonomika*. „Riešili sme trh práce a starnutie obyvateľstva a to nás prirodzene doviedlo aj k zdravotnému trhu práce. A k praktickým otázkam, koľko budeme v starnúcom Slovensku potrebovať lekárov, zdravotných sestier, zariadení sociálnych služieb alebo aké tovary a služby dopytuje staršie obyvateľstvo... To sú otázky, ktoré sa riešili aj v iných starnúcich krajinách Európskej únie. V rámci konzorcií

v rámcových projektoch sme sa učili od kolegov, ako k téme pristupovať.“

Odvtedy ubehlo viac ako desaťročie. Slovensko starne rovnako ako predtým. A pre rozhodovaciú sféru je táto téma stále nová a lákavá – najmä vo volebných programoch. Nevyvoláva to vo vedcoch, ktorí na problém upozorňovali už pred rokmi, skepsu? Doktor Radvanský odpovedá, že to nie je len problém Ekonomického ústavu, ale skôr celej akadémie. „Transfer poznatkov nie je na Slovensku úplne dokonalý. Máme v tom medzery aj my, iste je čo zlepšovať, potrebujeme, aby inovatívne riešenia nezostali ‚v šuflíku‘. Ale pokiaľ ide o výskum v oblasti ekonómie, musíme si uvedomiť, že žijeme vo svete, kde je istý politický cyklus. Odovzdávanie myšlienok vo voľbách je osobité, nie vždy sa musíme stotožniť s prioritami, ktoré pri tom vládnu. Ale na druhej strane máme príklady, keď naše riešenia rozhodovacia sféra vypočuje, a ten pocit je veľmi dobrý,“ zdôrazňuje tento ekonóm.

Súčasne upozorňuje, že v ekonomike majú rozhodnutia často závažné dôsledky. „Trochu to nadľahčím, ale v zásade platí – v makroekonómie je zvyčajne pri rozhodovaní k dispozícii len jeden pokus. Ak sa spraví rozhodnutie, ide s nami roky. Navyše keď spravíme rovnaké rozhodnutie v dvoch krajinách, nemusí mať rovnaký efekt. Aj malé legislatívne a socioekonomické rozdiely vedú k iným výsledkom. Fakt je, že rozhodovanie v tejto oblasti nikomu nezavidím, nie je ľahké. Zvyčajne nie je k dispozícii žiaden experiment. No práve ten nahrádzajú naše kvantitatívne metódy. Tie nám pomôžu odpovedať na otázku, čo by sa stalo, keby... Napríklad, keby sme to rozhodnutie spravili trochu inak alebo inokedy. Aký by bol asi jeho efekt. Takže naše výsledky pri rozhodnutiach pomáhajú.“

Na otázku, prečo kandidoval do Predsedníctva SAV, hovorí, že po šestnástich rokoch v akadémii a na jednom pracovisku cítil potrebu trochu sa posunúť. „Okrem iného by som chcel SAV aspoň čiastočne vrátiť to, čo mi dala za tie roky. Myslím si, že stojí za to snažiť sa posunúť vpred niektoré oblasti, ktoré v práci SAV zaostávajú. Som ekonóm, takže v prvom rade ma zaujímajú ekonomické otázky akadémie, jej rozpočet. Mojou srdcovou záležitosťou je strategický rozvoj SAV. Snažíme sa iniciovať vytvorenie oddelenia, ktoré ho bude riešiť s dlhodobou perspektívou. Aby sme mali jasne naformulované, kde by mala byť akadémia povedzme o desať rokov, ako formovať personálne kapacity, ako zabezpečiť udržateľnosť prístrojového vybavenia.“ Pripomína, že takéto jasne stanovená úloha SAV v spoločnosti je súčasne aj cestou k zlepšeniu a jasným parametrom jej financovania.

Martin Podstupka | Foto: Martin Bystrický

2015

FOTO GABRIEL KUČHTA

2016

FOTO VLADIMÍR ŠIMÍČEK

2017

FOTO VLADIMÍR ŠIMÍČEK

FESTIVAL VEDY BOL AJ TENTO ROK ONLINE

Európska noc výskumníkov, akcia, ktorá na Slovensku už pätnásťkrát popularizuje vedu a výskum, bola 24. septembra – opäť v online priestore. Tam ju už po druhýkrát presunula pandémia koronavírusu. Mottom podujatia bolo *Vyskúšaj to! Je to veda*. Cieľom organizátorov bolo podnietiť divákov, najmä mladých ľudí k aktivite a zážitkovému vzdelávaniu. Európska noc výskumníkov vznikla z iniciatívy Európskej komisie a je paralelne organizovaná v tridsiatich štátoch Európy.

Kritické a tvorivé myslenie

Tak ako každý rok aj tentoraz bola Slovenská akadémia vied nielen spoluorganizátorom, ale aj aktívnym účastníkom podujatia. Jej podpredseda pre prvé oddelenie vied Martin Venhart pri otvorení v online štúdiu spomenul okrem iného aj začiatky tejto akcie. Ako zdôraznil, neboli jednoduché, lebo verejnosť nebola na podujatia propagujúce vedu a výskum zvyknutá. „Za tých pätnásť rokov sa to zmenilo, verejnosť má možnosť oboznámiť sa s úspechmi slovenskej vedy,“ povedal. A pripomenul, že účasť vedcov zo Slovenskej akadémie vied na podujatí prispela k tomu, že SAV je považovaná dlhodobo za najdôveryhodnejšiu inštitúciu na Slovensku.

Prezidentka republiky Zuzana Čaputová pri otvorení podujatia zdôraznila, že organizátori pomáhajú najmä mladým ľuďom pri vstupe do sveta, ktorý „nás presahuje, ale je poznateľný, ak s pomocou starších a skúsenejších zapojíme kritické a tvorivé myslenie“. Ocenila, že aj v rámci tohto projektu sa vytvárajú mosty medzi školami a výskumom, keď sa na svoje bývalé školy vracajú ich absolventi, dnes už renomovaní vedci, aby priblížili vedu mladšej generácii. „Som presvedčená, že prístup založený na dátach, faktoch, dôkazoch a racionálnom vyhodnocovaní dnes viac ako kedykoľvek predtým potrebujeme aj v iných oblastiach života,“ zdôraznila prezidentka.

Webináre, návrat do škôl a pokusy

Prakticky po celý predposledný septembrový týždeň sa mohli záujemcovia o rôzne oblasti vedy zúčastniť v online priestore na webinároch pripravených pod hlavičkou Veda bez hraníc. Vedci z rôznych inštitúcií im priblížili napríklad tému obnoviteľných palív, superpočítačov a vysokovýkonného počítania, ako sa vyrábajú liečivá, nanotechnológií, supravodivosti a kvantových počítačov, nových prístupov v urbanizme a ďalších. Slovenskú akadémiu vied v zostave prednášajúcich zastupoval Šimon Mackoviak z Ústavu experimentálnej fyziky Slovenskej akadémie vied s témou z astrofyziky. Registrovaní účastníci týchto webinárov sa mohli zúčastniť aj na diskusiách naživo.

V rámci aktivít Noci výskumníkov pokračoval aj program *Navštív svoju školu – Spoznaj svojho vedca*, ktorého tvorcovia majú ambíciu vrátiť výskumníkov do škôl a preniesť tak vedu do rôznych kútov Slovenska. Jeden z príkladov priblížila na portáli SAV Milena Moyzeová, samostatná vedecká pracovníčka Ústavu krajinej ekológie SAV. Podľa nej pripravili pracovníci tejto inštitúcie takúto návštevu na Základnej škole Anatolija Karpova na Čerňyševského ulici v bratislavskej Petržalke. Spolu s kolegyňou Zuzanou Barákovou prezentovala deťom v rámci Európskej noci výskumníkov tému o význame a úžitkoch včiel pre človeka a ekosystémy. „V praktickej časti si žiaci sami vyskúša-

li, ako sa používa včelárske dymidlo, mali možnosť vidieť spôsob, ako si správne nasadiť ochrannú kuklu včelára, oboznámili sa s procesom ručnej výroby sviečky z včelieho vosku, videli klieštika včelieho, ktorý ohrozuje zdravotný stav včiel a včelieho plodu,“ uvádza M. Moyzeová.

Organizátori tiež v rámci aktivity *Vedec-ký kuriér* distribuovali viac ako 600 vedec-kých súprav na viac ako 500 škôl po celom Slovensku. S nimi si môžu žiaci v školách vyskúšať zaujímavé pokusy z fyziky, chémie, biológie či priblížiť si princípy strojového učenia cez vesmírnu tematiku.

Prezentácie a debaty

Rovnako ako v predpandemických časoch aj tento rok kládli organizátori hlavný dôraz na prezentáciu vedy v piatok 24. septembra. V rokoch pred covidom sa v tento deň vo viacerých slovenských mestách prezentovali vedci vo verejných priestoroch, napríklad vo veľkých obchodných centrách množstvom vedeckých stánkov, organizovali sa diskusie, semináre či exkurzie do priestorov vedeckých ústavov. To tento rok nebolo možné. Tento program nahradilo – okrem iného – online štúdio.

Načo žijú lišajníky a čo nám prinášajú vysvetlila v dopoludňajšom online štúdiu Anna Bérešová, riaditeľka Centra biológie rastlín a biodiverzity SAV a vedúca jednej z jeho organizačných zložiek – Botanického ústavu (*Akadémia/Správy SAV 2/2018, Podstatné sú originálne vedecké témy*). „Lišajníky nás sprevádzajú životom. Rastú stále. Sú pioniermi priestorov, ktoré sa v prírode uvoľňujú,“ povedala okrem iného táto vedkyňa, ktorá vo svojom vystúpení hovorila aj o tom, čo hrozí po narušení symbiôzy v prírode. Venovala sa aj významu lišajníkov pre výskum v ústave, ktorý vedie.

Dominika Fričová z Neuroimunologického ústavu Slovenskej akadémie vied (*Akadémia/Správy SAV 1/2021, Veda je tá veľká vec za medicínou*) bola jednou z vedkýň, ktoré otvorili piatkovú sériu diskusií v programe online štúdia v Európskej noci výskumníkov debatou. V diskusii na tému *Byť výskumníčkou je úžasné* zdôraznila, že na postavení žien, vedkýň v ich profesii

2018

FOTO TOMÁŠ BENEDIKVIČ

2019

FOTO TOMÁŠ BENEDIKVIČ

KEĎŽE EURÓPSKA NOC VÝSKUMNÍKOV SA OPÄŤ PREŠTAHOVALA DO NIE CELKOM FOTOGENICKÉHO ONLINE PRIESTORU, MOŽNO SI PRIPOMENÚŤ ATMOSFÉRU NÁVRATOM K TOMU, AKO TO VYZERALO NA PREDCHÁDZAJÚCICH ROČNÍKOCH.

nevidí nič mimoriadne. „Pridaná hodnota sa nerozdeľuje podľa toho, či ide o muža alebo ženu. Som presvedčená, že ženy dokážu byť rovnako kreatívne a múdre, jednoducho rovnocenné s mužmi,“ povedala. Podľa jej skúseností je v zahraničí toto rovnocenné postavenie samozrejmosťou, kým na Slovensku zažila aj iný prístup. Spolu s partnerkami v diskusii Lubomírou Tóthovou, výskumníčkou Ústavu molekulárnej biomedicíny Lekárskej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave, a Zuzanou Košutzkou, vedkyňou a výkonnou riaditeľkou spoločnosti Neuroconsan, hovorili okrem iného aj o podmienkach pre vedkyne matky. Od rodín, cez pracoviská až po budovanie vedomia v spoločnosti, že kariéra a materstvo sa nevyklučujú.

Ako ovplyvňuje veda tvorbu politik na Slovensku bola téma ďalšej diskusie. Debatovali v nej Martin Kanovský, riaditeľ odboru stratégií a koncepcií vedy, výskumu a vysokých škôl ministerstva školstva, Darina Malová z Filozofickej fakulty Univerzity Komenského, Pavol Šajgalík, predseda Slovenskej akadémie vied, a Vladimír Šucha, Senior Policy Advisor pri UNESCO. Ako uviedol M. Kanovský, úlohou vedy a vedcov v tejto oblasti je poskytnúť pre rozhodovaciú sféru informácie. Podklady, dáta, alternatívy. Ponúknuť možnosti. Politici, ktorí nesú zodpovednosť, by na ich základe mali rozhodovať. V. Šucha v tejto súvislosti pripomenul, že politici by mali vysvetliť, z akých poznatkov pri svojich rozhodnutiach vychádzajú. A ľudia, voliči by mali tieto vysvetlenia žiadať. Predseda SAV P. Šajgalík zdôraznil, že v krízovom stave, v akom sa slovenská spoločnosť nachádza, je ťažké hodnotiť, či v spoločnosti prevláda dôvera alebo nedôvera k vede a vedcom. Ako pripomenul, po nástupe pandémie práve vedcov a ich postoje verejnosť veľmi oceňovala. No únavu z pandémie využili ľudia, ktorí šíria nevedecké názory a rôzne konšpiračné teórie, a nálada spoločnosti sa čiastočne zmenila. A s tým aj vyjadrenia časti politikov. „Pre nás je jediné východisko byť trpezliví a ďalej hlásať vedecké názory a tie postupne – a bez emócií – presadzo-

vať v spoločnosti.“ Zdôraznil, že dôležitosť vedy stále stúpa, lebo práve veda a jej poznatky stoja za tým, ako možno zlepšovať kvalitu života.

Rozhovory o zdraví

V popoludňajšom programe mal miesto aj Jakub Šrol z Ústavu experimentálnej psychológie Centra spoločenských a psychologických vied SAV, ktorý vo svojej prezentácii *Naštrbená dôvera: kríza a nepodložené informácie* hovoril o dôvere ako jednej z tém, ktorým sa vo svojom výskume s kolegami venuje. Vysvetlil, prečo niektorí ľudia odmietajú aj dobre ustálené vedecké poznatky a prečo sa šíri toľko konšpiračných teórií, falošných správ a pseudovedeckých informácií.

Vedci zo Slovenskej akadémie vied boli partnermi moderátora popoludňajšieho online štúdia Európskej noci výskumníkov aj v sérii krátkych Rozhovorov o zdraví. Napríklad Daniela Antolová z Parazitologického ústavu divákovi priblížila, prečo považuje parazity za zaujímavé. „Sú fascinujúce napríklad svojím životným cyklom. Tým, ako sa musia s hosťiteľom jeden druhému prispôbiť,“ pripomenula a dodala, že parazitológia je veľmi zaujímavá veda. Zdôraznila, že s globálnou klimatickou zmenou sa niektoré parazity z našich končín vytrácajú a výskyt bude čoraz väčší. Ako dodala, nesúvisí to však len so zmenou klímy, ale aj s globalizáciou celkovo, napríklad s tým, že ľudia viac cestujú, či že medzinárodný obchod so zvieratami je čoraz rušnejší. Ale zdôraznila, že pri dodržiavaní základných hygienických opatrení sa parazitov netreba báť.

Sexualita a sexuálnemu zdraviu sa venoval v Rozhovore o zdraví v online štúdiu Gabriel Bianchi z Ústavu výskumu sociálnej komunikácie SAV (viac *Správy SAV* 1/2016, *Čaro „flow“ sa netýka len džezu*). Okrem iného hovoril aj o pojmoch sexuálneho zdravia a zdravý sex. Ako vysvetlil, sexuálne zdravie je parameter zdravotníckej štatistiky. Ide o údaje dôležité pre zdravotníctvo, ktoré však veľmi málo pomôžu jednotlivcovi – človeku, ktorý hľadá v živote šťastie. „Cesta k zdravému sexu

v individuálnom živote jedného človeka je veľmi komplikovaná,“ povedal. „Závažnosť napríklad aj od toho, ako sa mu podarí prejsť jednotlivými fázami sexuálneho dospievania až po rodičovstvo,“ povedal. Hovoril aj o význame prvého sexu v tomto procese, rozvoji sexuálneho života, objavení sexuálnej identity a orientácie. „Ak týmito fázami prejde človek bez stresov, zlepšuje to jeho šance na život so zdravým sexom,“ povedal okrem iného tento vedec.

Návštevníci online štúdia však mohli sledovať aj rozhovor s riaditeľkou Ústavu krajinnej ekológie Zitou Izakovičovou (*Akadémia/Správy SAV* 2/2018, *Keď je laboratórium krajina*) na tému *Zdravá krajina – Zdravá spoločnosť*, ktorá zdôraznila, že ľudstvo musí zmeniť svoj vzťah k prírode. „Ak nezatahneme brzdu, určite nás to dostihne,“ povedala o jej devastácii.

Barbara (*Akadémia/Správy SAV* 4/2017, *Svaly sa s nami rozprávajú*) a Jozef (viac na s. 20) Ukropčovi z Ústavu experimentálnej endokrinológie BMC Slovenskej akadémie vied hovorili v Rozhovore o zdraví o tom, ako fyzická aktivita prispieva k zdraviu.

Diváci online štúdia však mohli vidieť aj prednášky, prezentácie či debaty venujúce sa modelovým organizmom v genetike, dozvedieť sa viac o čare rysovania, vypočít si diskusiu o energetike budúcnosti, nazrieť do tajomstiev mayskej kultúry, spoznať nanosvet v súvislosti s testovaním keramiky či vypočít si o umelých neuronových sieťach.

Organizátorom podujatia je každoročne Slovenská organizácia pre výskumné a vývojové aktivity v spolupráci so Slovenskou akadémiou vied, portálom Euractiv.sk a Centrom vedecko-technických informácií SR. Záštitu nad ním mala prezidentka SR Zuzana Čaputová a Ministerstvo školstva, vedy, výskumu a športu SR.

Európska noc výskumníkov je projekt finančne podporovaný rámcovým programom Európskej únie na podporu výskumu, vývoja a inovácií Horizont 2020 v časti Marie Skłodowska-Curie actions.

(pod, moy)

ĽAHKÉ ČÍTANIE O ŤAŽKEJ CHOROBE

Nestáva sa často, aby sa literatúra o chorobe čítala ľahko a zároveň by bola aj výtvarne pútavým dielom. Takýmto príkladom je publikácia riaditeľa Neuroimunologického ústavu SAV doc. MVDr. Norberta Žilku, DrSc., *Alzheimer. Malý sprievodca Alzheimerovou chorobou*, ktorá prináša ucelený pohľad na tajomný svet ľudského mozgu zasiahnutého neurodegeneráciou. Kniha mapuje históriu ochorenia, prináša najnovšie poznatky z oblasti molekulovej medicíny a zároveň vysvetľuje príčiny vzniku demencie. Pri príležitosti Svetového dňa Alzheimerovej choroby (21. septembra) hovoril o nej autor v rubrike Aktuality webového portálu Slovenskej akadémie vied.

„Vďačím za to rodičom,“ vysvetľuje Norbert Žilka, ktorý pochádza z rodiny literárnych vedcov, takže bol tak odmalička obklopený knihami. „Už počas univerzity som sa venoval písaniu popularizačných článkov. Vtedy našiel pre mňa priestor Štefan Hríb, pre ktorého som písal sériu článkov,“ objasňuje ďalej. Potom sa na čas odmlčal, keď všetok voľný čas venoval vede a výskumu – a pred pár rokmi svoj „literárny talent“ opäť prebudil. Vrátil sa na stránky *Quarku* a neskôr *.týždňa*. Počas tohto prispievania sa neustále podľa vlastných slov snažil zlepšovať, počúvať rady rodičov. „Našiel som si tak vlastný štýl a jazyk a hlavne som sa naučil, ako priblížiť ťažké témy ľahkým jazykom,“ konštatuje N. Žilka. V knihe tak často využil prirovnania, vtipné i menej vtipné historiky, ktoré sú späté s nie ľahkou témou.

„Preklepy“ mozgu netreba podceňovať

Alois Alzheimer sa narodil pred 157 rokmi. Niektorí vtipkári radi hovoria, že „jeho odkaz tiež hrdo nesú“. Ako sa dá preventívne z tohto „odkazu“ vykorčuľovať? „Myslím si,

že to by malo byť takým mentom v našom živote. Alzheimerova choroba sa začala veľmi zľahčovať – radi o nej vtipkujeme, a keď si na niečo nevieme spomenúť, s radosťou spomenieme Alzheimera,“ upozorňuje vedec a prízvukuje, že to má aj tienistú stránku. „Ľudia ochorenie jed-

NORBERT ŽILKA, AUTOR KNIHY ALZHEIMER. MALÝ SPRIEVODCA ALZHEIMEROVOU CHOROBOU

noducho podceňujú a potom prichádzajú k lekárovi s už veľmi pokročilým štádiom, keď je veľmi ťažké ho ovplyvniť, spomaliť a už vôbec nie zastaviť. V súčasnosti veľmi intenzívne pracujeme aj na zmene verejnej mienky, aby si ľudia začali uvedomovať, že tie ‚preklepy‘, ktoré robí náš mozog, by sme si mali viac všímať,“ pripomína N. Žilka. „Mnoho ľudí si myslí, že Alzheimerova choroba je choroba starých ľudí. Vôbec to nie je pravda,“ zdôrazňuje vedec. V skutočnosti – pri „pohľade do mozgu“ – sa začína odohrávať niekedy medzi štyridsiatym a päťdesiatym rokom nášho života. „Práve na toto sa snažíme upozorňovať a motivovať ľudí, aby zhruba okolo štyridsiatky začali vyko-

návať viac aktivít v prospech mozgu a aktívneho spôsobu života a potláčať tie, ktoré mu neprospievajú.“ A menuje aktivity, ktoré sa spomínajú aj pri iných civilizovaných chorobách: čítanie, vzdelávanie, učenie sa cudzích jazykov, pravidelný šport, fyzická aktivita a v neposlednom rade diéta.

Čo však keď je človek už chorý, respektíve čo majú robiť blízki? „Máme vybudované centrum Memory, ktoré sídli v Bratislave a kde sa snažíme štartovať diagnostiku veľmi skorých foriem. To je vlastne bod, keď ochorenie ešte dokážeme spomaliť. Máme k dispozícii nejaké farmakologické postupy, ktoré síce nie sú v tejto chvíli zázračné, čo je však dôležitejšie – pracujeme s nefarmakologickými prístupmi, čo je vlastne práca so samotným pacientom, snaha o pohybové aktivity, memory tréningy... To všetko veľmi intenzívne ovplyvňuje mozog a pomáha mu nejakým spôsobom sa vyrovnávať s tým, čo sa v ňom v tej chvíli odohráva. Ak niekto potrebuje radu,

či naozaj ide o demenciu, treba kontaktovať Memory centrum,“ odporúča vedec.

Kniha, čo rýchlo zostarne

Kniha má tri časti, niekoľko kapitol (podčastí). Ktorá bola pre autora najťažšia, napríklad pri „poľudštení“ odborných tém? „Asi najnáročnejšia bola tretia kapitola, kde už priamo hovorím o ochorení. Tam som už mnoho vecí konzultoval s odborníkmi. V tejto kapitole som sa snažil podrobne vysvetliť všetko, čo je potrebné vedieť na to, aby laik vedel odhadnúť, či príbuzný alebo blízky človek trpí Alzheimerovou chorobou a či treba vyhľadať odborného lekára,“ vysvetľuje N. Žilka.

Kniha prináša aj kúsok denníka Aloisa Alzheimera, štatistiky publikovaných diel, pohľad do histórie... Ako dlho vznikala? „Veľmi dlho, takmer osemnásť rokov,“ odpovedá vedec a dodáva, že vie to presne, lebo keď začínal, narodila sa jeho dcéra. „Potom som na dlhý čas prácu na knihe odložil. Uvedomil som si, že potrebujem na ňu viac skúseností, ale aj odstup. Mal som to šťastie, že v tom čase sa výskum ochorenia intenzívne vyvíjal, pribúdali nové a dôležité informácie. Dnes už viem, že je to aj nevýhoda, lebo táto kniha bude veľmi rýchlo starnúť.“ N. Žilka tak vlastne prognózuje, že o rok, možno o dva bude už čas na druhé vydanie. Atraktivite knihy pridávajú aj komiksové kresby. „Už pri nápadе napísať knihu som vedel, že chcem mať v nej komiksy. Jednak ich mám veľmi rád a zároveň som presvedčený, že komiksová kresba je výborná na vizualizáciu akčných vecí. Tiež to priláka ľudí v strednom veku, prípadne mladších, ktorým sa to bude ľahšie čítať, a napokon – je to kategória ľudí, ktorých chcem knihou tiež osloviť.“ Už pri hľadaní autora kresieb mal N. Žilka predstavu o ich štýle. A podľa toho si našiel Andreja Wsóla. „Vtedy

som ešte nevedel, že je odchovancom Karola Kállaya,“ hovorí.

Počet prípadov prudko rastie

Na otázku, čo podnietilo vedca Norberta Žilku venovať sa Alzheimerovej chorobe, odpovedá, že náhoda. „Od svojho školiteľa ešte na univerzite som dostal tip na miesto doktoranda na Neuroimunologickom ústave SAV, kde vtedy pôsobil ako riaditeľ profesor Michal Novák [Akadémia/Správy SAV 3/2018, *Ako objaviť neobjaviteľné* – poznámka redakcie]. Skúsil som to, pán profesor mi dal šancu,“ opisuje svoj nástup do ústavu, v ktorom dnes už sám riadiť uje. „Už počas vysokoškolského štúdia som inklinoval k patológii. Profesor Novák mi vtedy dal do rúk jednu prevratnú publikáciu nemeckého neuropatológa, ktorý ako prvý opísal, že Alzheimerova choroba sa šíri v ľudskom mozgu podľa presne definovaných pravidiel,“ vysvetľuje. Kniha bola podľa neho napísaná s nemeckou presnosťou, systematicky a precízne a veľmi ho oslovila. Vtedy sa rozhodol.

Každé tri sekundy pribudne na svete nový pacient s demenciou. Bude horšie? „Ak nezmeníme svoje (zlo)zvyky a návyky, bude,“ jednoznačne tvrdí vedec a dodáva, že na začiatku jeho vedeckej kariéry to bolo každých sedem sekúnd. Počet prípadov prudko rastie. „Súvisí to s mnohými faktormi – medzi najdôležitejšie patrí starnutie ľudstva, no v rýchlosti slede je zanedbávanie zdravého životného štýlu – obezita, hypertenzia...“ zdôrazňuje tento vedec.

Keď je svet okolo zrazu iný

Ako sa cíti pri tejto chorobe pacient, čo ho trápi? Vie o nejakej bolesti? „Pacient má hlavne pocit, že svet okolo neho sa mení, je iný, ako bol predtým – nie on, ale svet – to ho trápi. Únik z reality môže byť potom frustrujúci,“ objasňuje docent Žilka a zdôrazňuje dôležitý faktor rodiny. „Ide o to,

či blízki spozorujú, že sa niečo deje. Demencia môže prísť aj v skorom veku – môže sa prejavovať aj u štyridsať- či päťdesiatročných ľudí. Preto je dôležité, aby príbuzní, kamaráti hneď na začiatku identifikovali, že niečo nie je v poriadku. Radšej nech urobia poplach – a možno sa ukáže, že to bola len krátkodobá depresia, zbytočný poplach, prípadne nejaké cievne, onkologické problémy... Ak sa však potvrdí, že ide o neurodegeneračné ochorenie, je to fatálne. Dôležitý okamih je prísť čo najskôr k odborníkovi, ktorý dokáže proces ochorenia aspoň spomaliť.“

Docent Žilka hovorí, že v poslednom období urobili výskumné inštitúcie, biotechnologické či farmaceutické firmy, ktoré sa angažujú vo výskume Alzheimerovej choroby, pri prevencii obrovský pokrok. „Čím máme viac informácií, tým je väčšia pravdepodobnosť, že sa dostaneme k lieku, ktorý bude úspešne spomaľovať alebo dokonca zastaví toto ochorenie. Množstvo nových informácií má tiež za následok, že demenciu sme začali vnímať ako veľmi pestré ochorenie – nie je to len Alzheimerova choroba, má aj odlišné ‚odtény‘, detailnejšie spoznávame jej profil. Ak budeme mať dosť informácií, ako ochorenie zachytiť vo veľmi skoréj fáze – k čomu sme dnes už veľmi blízko, respektíve sa nám podarí urobiť preventívne kroky vakcináciou, dôvod na mierny optimizmus je namiestne,“ zdôrazňuje.

„Máme za sebou druhú fázu klinického skúšania pri vývoji vakcín. V súčasnosti hľadáme partnera na pokračovanie. Ak by to vyšlo, bolo by to fantastické. Úžasné je, že vedúci tím v oblasti výskumu vakcín pri Alzheimerovej chorobe je zo Slovenska,“ dodáva Norbert Žilka, autor knihy *Alzheimer. Malý sprievodca Alzheimerovou chorobou*.

Andrea Nozdrovická,
redakčne upravené

Foto: Katarína Gálíková

VÝZNAMNÉ OSOBNOSTI SAV

Vzácné životné jubileá, výnimočná vedecká činnosť i osobnostný vklad boli dôvodmi, pre ktoré si SAV začiatkom septembra na slávnostných seminároch v Bratislave aj tento rok uctila svoje významné osobnosti.

Pre pandemickú situáciu sa ocenené vedecké osobnosti z roku 2020 stretli až tento rok počas dopoludňajšieho seminára, významným jubilatantom roku 2021 bolo vyhradené popoludnie. Ako okrem iného zdôraznil v príhovore podpredseda SAV pre ekonomiku a legislatívu prof. MVDr. Juraj Koppel, DrSc., práca každého vedca je motiváciou pre jeho nasledovníkov. Pripomenul význam prínosu ocenených vedcov, z ktorých mnohí stále aktívne odovzdávajú svoje skúsenosti mladším kolegom.

Významné osobnosti SAV 2020: Ing. Lubomír Ondriš, CSc., (Ústav merania SAV), Ing. Štefan Kohút (Centrum spoločných činností SAV, Výpočtové stredisko), Ing. Jozef Ivančo, CSc., (Ústav hydrológie SAV), Ing. Víťazoslav Krúpa, DrSc., (Ústav geotechniky SAV), prof. RNDr. Miroslav Bielik, DrSc., (Ústav vied o Zemi), RNDr. Milan Lehotský, CSc., (Geografický ústav SAV), MVDr. Jozef Burda, DrSc., (Neurobiologický ústav BMC SAV), Ing. Elena Sláviková, PhD., (Chemický ústav SAV), doc. Ing. Ladislav Petruš, DrSc., (Chemický ústav SAV), prof. PhDr. Viera Bačová, DrSc., (Ústav experimentálnej psychológie CSPV SAV), prof. PhDr. Jozef Bátora, DrSc., (Archeologický ústav SAV), PhDr. Eva Frimmová, DrSc., (Historický ústav SAV), Mgr. Daniel Luther, CSc., (Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV).

Významné osobnosti SAV 2021: RNDr. Oľga Majerčáková, CSc., (Ústav hydrológie SAV), doc. Ing. Karol Dobrovodský, PhD., (Ústav informatiky SAV), prof. RNDr. Marián Vajteršic, DrSc., (Matematický ústav SAV), prof. RNDr. Dušan Podhorský, DrSc., (Ústav vied o Zemi SAV), MUDr. Tatiana Ravingerová, DrSc., (Ústav pre výskum srdca CEM SAV), prof. MVDr. Vladimír Kmeť, DrSc., (Ústav fyziológie hospodárskych zvierat CB SAV), RNDr. Ružena Sotníková, CSc., (Ústav experimentálnej farmakológie a toxikológie CEM SAV), Ing. Igor Novák, PhD., (Ústav polymérov SAV), doc. RNDr. Eduard Ujházy, CSc., (Ústav experimentálnej farmakológie a toxikológie CEM SAV), RNDr. Nadežda Kolarova, PhD., (Chemický ústav SAV), doc. PhDr. Dilbar Alieva, CSc., (Sociologický ústav SAV), PhDr. Elena Mannová, CSc., (Historický ústav SAV), Ing. Miroslav Fabricius, CSc., (Historický ústav SAV), PhDr. Milan Hanuliak, DrSc., (Archeologický ústav SAV), prof. PhDr. Slavomír Ondrejovič, DrSc. (Jazykovedný ústav L. Štúra SAV).

(w) | Foto: Katarína Gálíková

ENERGETICKÝ METABOLIZMUS KAŽDEJ BUNKY HÝBE KVALITOU ŽIVOTA

Tento vyštudovaný farmaceut pracoval v lekární len veľmi krátko. Zlákala ho veda v Ústave experimentálnej endokrinológie SAV (dnes súčasť Biomedicínskeho centra). Ako sa to často stáva, aj výskumné smerovanie tohto molekulárneho fyziológa ovplyvnilo pôsobenie na špičkovom zahraničnom pracovisku. Téma, ktorej sa roky venuje, priniesla Mgr. Jozefovi Ukropcovi, DrSc., a kolektívu z Biomedicínskeho centra SAV v zložení: doc. MUDr. Barbara Ukropcová, PhD., Mgr. Timea Kurdiová, PhD., Mgr. Miroslav Baláž, PhD., Mgr. Patrik Krumpolec, PhD., Mgr. Zuzana Kovaničová, PhD., MUDr. Martin Schön, PhD., Mgr. Michal Nemeč, PhD., Mgr. Lucia Slobodová, PhD., Cenu SAV za výsledky vedeckovýskumnej práce, prezentované v súbore publikácií o mechanizmoch regulácie energetického metabolizmu pri chronických ochoreniach človeka a pri starnutí.

Tajomstvo spaľovania

Nie je náhoda, že to isté zahraničné vedecké pracovisko – Pennington Biomedical Research Center v Louisiane v Spojených štátoch amerických – spomína v rovnakej súvislosti aj jeho manželka a spolupracovníčka Barbara Ukropcová (viac *Akadémia/Správy SAV* 4/2017, *Svaly sa s nami rozprávajú*). Išli tam spolu. „Vlastne to bolo tak,“ hovorí doktor Ukropec, „keď som dostal ponuku na postdoktorandskú pozíciu, odpovedal som, že ju rád prijmem, ale len ak bude mať možnosť vedecky pracovať aj moja manželka.“ Podarilo sa a viac ako trojročná výskumná práca v zahraničí ovplyvnila ich ďalšie vedecké kroky.

Téma regulácie energetického metabolizmu na úrovni buniek, ktorej sa tento šéf oceneného tímu venuje dlhodobo, bola zreteľná už vo výsledkoch jeho práce z USA. „Išlo o procesy tvorby tepla v tele malých cicavcov,“ vysvetľuje. Pripomína, že americkí kolegovia si ho vybrali práve kvôli tomu, že už predtým v Bratislave bol členom tímu profesora Klimeša (prof. MUDr. Iwar Klimeš, DrSc., vedec a vysokoškolský pedagóg, bol aj riaditeľom Ústavu experimentálnej endokrinológie SAV, kde je v súčasnosti emeritný vedecký pracovník – poznámka redakcie), ktorý robil metabolický výskum na dobrej úrovni a využíval inovatívne metodiky.

„Už predtým som mal tu v akadémii možnosť venovať sa výskumu tukového tkaniva. Ak je zdravé,“ vysvetľuje, „vie energiu

uskladňovať a v čase potreby ju zase mobilizovať. V našom tele máme rôzne typy tohto tkaniva s rôznymi funkciami. Platí, že ak telu dávame energie veľmi veľa, tukové bunky – naša zásobáreň energie – sa naplnia na maximum, a práve preto vzniká metabolické ochorenie. Mohli by sme zjednodušene povedať, že je to v prípade, keď si už telo nevie s energiou poradiť, nemá ju kde upratať.“ Vysvetľuje, že taký stav neovplyvňuje len bunky tukového tkaniva či kostrového svalu, ale všetky bunky v tele. Výsledkom je zvýšené riziko vzniku mnohých chronických chorôb, nevynímajúc napríklad Alzheimerovu či Parkinsonovu chorobu alebo niektoré nádorové ochorenia. Tím, ktorý vedie, študuje okrem iného aj vzťah medzi metabolizmom a neurodegeneratívnymi ochore-

Ak telu dávame energie veľmi veľa, tukové bunky – naša zásobáreň energie – sa naplnia na maximum, a práve preto vzniká metabolické ochorenie

niami. „Je to veľký problém. Ak by sme to chceli zjednodušiť, môžeme povedať, že keď vie moje telo energiu, ktorú dostanem s jedlom, efektívne využívať, spotrebovať alebo uskladniť, tuky sa v orgánoch nehromadia a dôvodov na vznik chronických ochorení je podstatne menej.“

Organizmus ako jeden celok

Kým on sa v americkom laboratóriu zameriaval na mechanizmy tvorby tepla, doktorka Ukropcová sa venovala predovšetkým bunkám kostrového svalu a ich schopnosti komunikovať s inými orgánmi v tele. Ide o korešpondujúce výskumy, ktorých výsledky možno poprepájať tak, aby sa – podľa jeho slov – položil základ ich dnešného smerovania k integrovanej fyziológii chronických ochorení.

„Snažíme sa pozerať na ľudský organizmus ako na jeden celok, a tak ho aj skúmať. Nie je to vždy jednoduché, k niektorým poznatkom sa vieme dostať jednoduchšie a cesta k iným je náročnejšia. Máme veľkú

radosť zo spolupráce s pracoviskom magnetickej rezonancie vo Viedni (docent Martin Krššák). S pomocou inovatívnych techník magnetickej rezonancie sa totiž dokážeme pozrieť dovnútra svalu pri cvičení alebo sledovať zmeny v štruktúre mozgu spojené s pravidelným cvičením,“ hovorí J. Ukropec. Zdôrazňuje však, že hoci sa ich výskum týka ďalších tém, ako napríklad neurodegeneratívnych chorôb, držia sa svojej expertízy, teda metabolizmu. „Vieme, že sú to úzko prepojené témy, a tak sa snažíme získať čo najviac informácií o reakcii viacerých orgánov tela za rôznych metabolicky náročných situácií, akou je napríklad pravidelné intenzívne cvičenie.“

Úplne prirodzene sa teda súčasťou ich projektov stal klinický a laboratórny biomedicínsky výskum skúmajúci účinky fyzického cvičenia. „Ide pritom najmä o starších ľudí alebo ľudí s obezitou, diabetom druhého typu, poruchami pamäti či Parkinsonovou chorobou a najnovšie aj o pacientov vyliečených z rakoviny semenníkov. Vychádzame z klinických intervenčných štúdií s cvičením, ktoré realizujeme v spolupráci s kolegami z Fakulty telesnej výchovy a športu UK, s klinickými lekármi, ako aj s kolegami vedcami zo zahraničia... Následne analyzujeme vzorky biologického materiálu získané počas klinickej štúdie a robíme experimenty na bunkách ľudského svalu,“ charakterizovala túto časť ich práce pred časom pre *Týždeň* doktorka Ukropcová.

Pohyb a výživa

„Snažíme sa komplexne zmeniť životný štýl ľudí, ktorí by z toho mohli mať úžitok. Sú to programy pre tých, čo sú ochotní sa do nich dobrovoľne zapojiť, lebo si uvedomujú ich dôležitosť. Zameriavame sa na pohyb, ale vnímame, že je dôležitá aj výživa. Takže sa rieši aj tá. Veľmi dôležité je aj zapojenie psychológov, najmä ak ide o projekty venované pacientom s obezitou. Jeden taký riešime aj v súčasnosti,“ vysvetľuje doktor Ukropec.

Pre dobrovoľníkov účasť v štúdiu znamená možnosť cvičiť pod vedením školených cvičiteľov, a to podľa presne a odborne vypracovanej metodiky. Ale tiež upraviť si stravu podľa odporúčaní nutričných špecialistov a – v neposlednom rade – využiť ďalšie výhody klinického výskumu, teda byť pod dozorom lekárov a vidieť výsledky svojho úsilia na lepšej fyzickej zdatnosti, svalovej sile a metabolizme. Vedcom zasa takéto progra-

my umožňujú sledovať fyziologické a molekulárne zmeny, ktoré účastníkom program prináša.

„V zásade je každá intervenčná štúdia s cvičením nástroj, ktorý v organizme vyvolá zmeny, čo pacientom pomôžu a nás z vedeckého hľadiska zaujímajú. Súčasne sa snažíme, aby si spoločnosť uvedomila, aké je dôležité starať sa o svoje zdravie, jednak z hľadiska kvality života jednotlivca – zdravé starnutie –, a tiež pre zaistenie udržateľnosti zdravotnej starostlivosti na Slovensku,“ zdôrazňuje. „Lebo tak ako si – takmer – každý uvedomuje, aké je dôležité umývať si zuby, tak by mal každý vnímať význam pohybovej aktivity a primeranej výživy pre svoje zdravie, uvedomiť si, ako môže tento prístup zvyšovať kvalitu života,“ pripomína doktor Ukropec.

Metodika ako základ systému

Aj preto výskumníci z tejto skupiny využili niektoré poznatky zo svojich projektov súvisiacich s pohybovou aktivitou a metabolizmom na to, aby – spolu s odborníkmi z iných oblastí (s lekármi, expertmi na výživu, psychológmi a s odborníkmi z Fakulty telesnej výchovy a športu UK) vytvorili metodiku a akýsi modelový systém, ako by skupiny pacientov či seniorov (a nielen ich) mohli pravidelne cvičiť a upraviť si stravovanie. Cieľom je, aby sa s ňou začalo pracovať systémovo.

„O spoluprácu majú jednoznačne záujem regionálne úrady verejného zdravotníctva aj niektoré kúpele,“ hovorí o reakcii tento vedec. „Kde takéto metodiky môžu využiť ako základ na svoje pohybové programy napríklad v rámci kúpeľnej liečby.“ Ako hovorí doktor Ukropec, v západnej Európe funguje zhruba stotridsať Centier pre manažment obezity. Dodáva, že v spolupráci so Slovenskou obezitologickou asociáciou a Obezitologickou sekciou Slovenskej diabetologickej spoločnosti sa usilujú o to, aby sa výskumná klinika v Biomedicínskom centre SAV stala súčasťou jedného z nich. Pracujú na tom, aby aj s podporou projektu štrukturálnych fondov (Obezita) naplnili podmienky Európskej asociácie pre výskum obezity. Pritom zdôrazňuje, že ako vedci nemajú ambíciu stať sa plnokrvným zdravotníckym zariadením s veľkou kapacitou. Chcú len pomôcť vytvoriť systém, ktorý ukáže, ako by starostlivosť o pacientov v tejto oblasti mohla fungovať, a pokúsiť sa preniesť ho na iné kompetentné inštitúcie.

Doktor Ukropec pripomína, že obezita je choroba a ľudia, ktorí ňou trpia, potrebujú pomoc. „Najmä vtedy, keď nie sú fyzicky zdatní. Môžeme povedať, že nejaké tie kilá navyše až tak neprekážajú, ak si udržujeme dobrú kondíciu dostatočnou dávkou pravidelného pohybu. Väčšina pacientov však bez

Mgr. JOZEF UKROPEC, DrSc., absolvoval Farmaceutickú fakultu Univerzity Komenského v Bratislave. V Ústave experimentálnej endokrinológie (dnes súčasť Biomedicínskeho centra Slovenskej akadémie vied) pôsobí od roku 1997 v súčasnosti ako vedúci oddelenia výskumu porúch metabolizmu. V rokoch 2002 až 2005 pôsobil na Pennington Biomedical Research Center, Louisiana State University. Najdôležitejšie vedecké výsledky: objasnenie od UCP-1 nezávislých mechanizmov tvorby tepla v hnedom/béžovom tukovom tkanive; poukázanie na vzťah medzi prítomnosťou v tuku rozpustných škodlivých látok z prostredia a metabolickým zdravím človeka; poukázanie na účinky pravidelného cvičenia na prejavy kognitívneho deficitu u seniorov a bradykinézie u pacientov s Parkinsonovou chorobou; podiel na identifikácii s cvičením asociovaného signálu pochádzajúceho z periférie, ktorý by sa mohol podieľať na zlepšení funkčnej kapacity ľudského mozgu; podiel na charakterizácii dynamických zmien špecifického bunkového zloženia hnedého tukového tkaniva u človeka, ktoré podmieňuje jeho kapacitu tvoriť teplo.

komplexného prístupu, aký by mali poskytovať napríklad Centrá pre manažment obezity, s obezitou veľkú časť svojho života márne bojujú.“

Obaja Ukropcovci sa podieľajú na tvorbe štandardných preventívnych a terapeutických postupov starostlivosti o pacientov s obezitou, Parkinsonovou chorobou a demenciou. „Ak sa postupy, ktoré vytvárame, stanú štandardom zdravotnej starostlivosti s podporou zdravotných poisťovní, vytvorila sa vhodné podmienky na cvičenie na predpísané,“ dodáva.

Cvičenie s perspektívou

Príkladom toho, ako chápe výskumný tím

svoju úlohu v tejto oblasti, je vznik Centra pohybovej aktivity Biomedicínskeho centra SAV, pod ktorý sa podpísala najmä B. Ukropcová. Centrum umožňuje robiť cvičebné programy pre skupiny pacientov, ktorí sú súčasťou vedeckých projektov (viac *Akadémia/Správy SAV 3/2020, Dôležité cvičenie pre seniorov aj online*). Nejde len o seniorov či obéznych pacientov. „Napríklad jeden zo súčasných projektov, na ktorom spolupracujeme s Národným onkologickým ústavom v Bratislave [doc. MUDr. M. Chovanec, PhD., prof. MUDr. M. Mego, DrSc.] a s Fakultou telesnej výchovy a športu UK [V. Oliva, PhD., doc. M. Sedliak, PhD.], sa zaoberá účinkami cvičenia v prevencii a liečbe ▶

MGR. JOZEF UKROPEC, DRSC., DOC. MUDR. BARBARA UKROPCOVÁ, PHD., MGR. KATARÍNA RERKOVÁ, MGR. NIKOLETA ALCHUS-LEIFEROVÁ, MGR. LUCIA SLOBODOVÁ, PHD. (V PODREPE - NIŽŠIE), MGR. KARIN MALENOVSKÁ, MGR. VIERA LITVÁKOVÁ, MGR. OKSANA MYTIAI

► neskorej toxicity chemoterapie u vyliečených onkologických pacientov,“ zdôrazňuje J. Ukropec.

Vedecké výsledky získané z takýchto projektov vedci spracovávajú, publikujú a používajú aj pri tvorbe metodík či učebníc pre študentov medicíny alebo telovýchovy. Pre časť seniorov pôvodne zaradených do štúdie sa cvičenie stalo súčasťou života až natoľko, že vytvorili občianske združenie Strieborné líšky a ich spoločné záujmy prekračujú prah telocvične.

„Ide aj o to, aby po skončení projektu, v rámci ktorého so skupinou ľudí pracujeme povedzme tri až šesť mesiacov, nemu-

seli skončiť. Aby cítili, že majú dlhodobú podporu. Veľa účastníkov štúdií naplno využíva možnosť cvičiť v dlhodobom tréningovom programe v našom centre. Niektorí už viac ako štyri roky,“ pripomína tento vedec. V rámci prvých štúdií, ktoré robili so seniorami pred siedmimi rokmi v spolupráci s Fakultou telesnej výchovy a športu UK, vznikol program Seniorfitness.

Pokiaľ ide o systémové riešenie, jednou z možností je, aby zareagovala nejaká súkromná sieť telocviční či fitnesscentier. Tie sú zvyčajne plné skoro ráno a podvečer. Ale medzitým majú často prázdno. „V tom čase sa dá urobiť program napríklad pre malé

skupiny seniorov. Cvičenie v skupine môže byť pre nich motivujúce a tiež cenovo prijateľnejšie. Je dôležité, aby cvičitelia poznali kardiovaskulárnu zdatnosť, zdravotné obmedzenia a farmakoterapiu svojich cvičencov a prispôbili im tréning,“ vysvetľuje J. Ukropec. Ako dodáva, ak súkromné centrum nadviaza s vedcami spoluprácu, je dôležité, aby cvičencov v spolupráci s vedeckým tímom dlhodobo sledovali. „Takáto spolupráca môže zlepšiť adhérenciu [miera spolupráce pacienta pri liečbe – poznámka redakcie] cvičencov k tréningu a spracované výsledky potom slúžia ako vedecký podklad efektívnosti tohto prístupu pre zlepšenie zdravia.“

V tíme, ktorý sa v Ústave experimentálnej endokrinológie BMC SAV tejto téme venuje, sú ľudia, ktorí študovali či študujú biochémiiu, molekulárnu biológiu, biofyziku, medicínu, farmáciu, klinickú výživu, ale tiež fyziológiu cvičenia. „Na takýto typ výskumu potrebujeme takto pestrý multidisciplinárny tím, aby sa na problematiku každý pozrel zo svojej strany a prispel tak k spoločnému cieľu. Tým je objasnenie mechanizmov, ktoré sprostredkujú adaptačnú odpoveď organizmu na cvičenie a zlepšujú tak funkčnú kapacitu a odolnosť ľudského tela pred nástrahami moderného sveta.“ K tejto téme dodáva, že Biomedicínske centrum SAV vytvára na prácu tímov, ako je ten ich, priaznivé podmienky, navyše sa celé centrum snaží neustále zlepšovať, čo považuje za veľkú výhodu.

Martin Podstupka | Foto: Martin Bystriansky

Z LAUDATIA

Výskumný tím sa venuje štúdiu mechanizmov regulácie energetického metabolizmu v spojení s chronickými ochoreniami a so starnutím človeka. V práci využíva najnovšie prístupy výskumu integrovanej patofyziológie pri maladaptácii organizmu na patologické stavy (obezita, rozvoj metabolických ochorení a iných chronických ochorení), ako aj pri výskume možností, ktoré poskytujú fyziologické prostriedky na zmierňovanie negatívnych prejavov týchto ochorení (cvičenie, špecifické bioaktívne zložky potravy, otužovanie). Výskum sa venuje možnostiam, ako modulovať metabolické zdravie človeka, a to na celotelovej úrovni, na úrovni tkanív a orgánov (kostrové svalstvo, tukové tkanivo, mozog) či špecifických populácií buniek, ako aj reguláciou extracelulárnych molekulárnych signálov, ktoré majú potenciál integrovať metabolické procesy v ľudskom tele.

Cieľom výskumnej práce je odhaliť mechanizmy, ktoré podporujú udržanie funkčnej kapacity – „zdravia“ – buniek, orgánov, organizmu, a budú vhodné na to, aby sa v synergii s benefičnými účinkami pohybovej aktivity využili na spomalenie procesov asociovaných so starnutím, na udržanie či zlepšenie zdravia a kvality života človeka a zníženie rizík chronických ochorení.

Kľúčové oblasti výskumu:

- Integratívna fyziológia cvičenia pri starnutí a pri chronických ochoreniach spojených s poruchou energetického metabolizmu (neurodegeneratívne, metabolické, onkologické ochorenia, chronické zápalové ochorenia – idiopatická zápalová myopatia).
- Fyziologická úloha špecializovaných buniek tukového tkaniva pri regulácii energetického metabolizmu.
- Metabolizmus a sekrečná aktivita kostrového svalu a buniek kostrového svalu a ich úloha v patogenéze chronických ochorení a pri adaptačnej odpovedi na fyzickú záťaž.

Kľúčové osobnosti tímu okrem vedeckovýskumnej a pedagogickej práce založili Centrum výskumu pohybovej aktivity BMC SAV, podieľali sa na vzniku výskumnej kliniky a iniciovali alebo participujú na množstve klinických výskumných projektov, ako aj dlhodobých pohybových programov, ktoré sa na týchto špecializovaných oddeleniach Biomedicínskeho centra SAV realizujú.

Významným krokom k translácii výsledkov výskumu do klinickej praxe je vytvorenie návrhov štandardných preventívnych postupov Ministerstva zdravotníctva SR pre nefarmakologickú prevenciu a liečbu neurodegeneratívnych ochorení (demencia a Parkinsonova choroba), ako aj pre diagnostiku, prevenciu a liečbu obezity v dospelosti.

(It)

O C E N E N I E V Ý Z N A M N Ý M V E D C O M

Zlatú medailu SAV si koncom septembra z rúk predsedu SAV prof. RNDr. Pavla Šajgalíka, DrSc., prevzala RNDr. Jana Madejová, DrSc., z Ústavu anorganickej chémie SAV. Medailu SAV za podporu vedy dostal prof. Ing. Marek Liška, DrSc., Dr. h. c., z toho istého ústavu.

„Bez výskumníkov, akých dnes oceňujeme, by Slovenská akadémia vied nemala v spoločnosti také renomé, nemali by sme na čom stavať a naši mladí kolegovia by sa nemali od koho učiť,“ povedal pri tejto príležitosti predseda SAV.

Doktorka Madejová pracuje na Ústave anorganickej chémie SAV od roku 1980, od roku 2012 je členkou Učenej spoločnosti SAV. Je držiteľkou Medaily SAV za podporu vedy. Je medzinárodne uznávanou vedeckou osobnosťou zaoberajúcou sa výskumom ťvov a ťvových minerálov. Jej práce získali široký medzinárodný ohlas a ako odznelo pri odovzdávaní ocenenia, možno konštatovať, že v oblasti interpretácie infračervených spektier ťvových minerálov vytvorila novú, medzinárodne uznávanú vedeckú školu. Viaceré z dosiahnutých výsledkov boli získané v spolupráci s kolegami zo zahraničia, najmä z Francúzska, USA a Spojeného kráľovstva.

V rámci svojho vedeckého výskumu ukázala, že infračervená spektroskopia môže byť efektívne využitá nielen ako analytická metóda pri identifikácii zložiek ťvových hornín, ale umožňuje získať aj nové poznatky o zložení, štruktúre a vlastnostiach ťvových minerálov.

Profesor Liška vyštudoval technickú fyzikálnu a analytickú chémiu na Chemicko-technologickú fakultu STU v Bratislave. Svoju vedeckovýskumnú činnosť orientoval na štúdium vlastností skiel a tavenín, ich závislosť od zloženia a teploty a na aplikáciu matematicko-štatistických metód pri skú-

maní týchto závislostí, na objektívne hodnotenie farby skiel, optimalizáciu izolácií taviacich agregátov, vývoj rúrových vákuových slnečných kolektorov a na optimalizáciu chemického zloženia skiel.

Mimoriadnym prínosom profesora Lišku v oblasti základného i aplikovaného výskumu skiel a sklotvorných tavenín bolo riešenie zásadnej úlohy poznania a kvantifikácie vzťahov medzi zložením, štruktúrou a vlastnosťami. Bol nositeľom myšlienky používať termodynamické modelovanie ako účinný nástroj na riešenie tohto problému.

Profesor Liška sa v roku 1983 stal zástupcom vedúceho novozriadeného pracoviska Spoločného laboratória pre základný výskum skla Centra chemického výskumu SAV v Bratislave a Výskumného a vývojového ústavu sklárskeho v Trenčíne. To umožnilo venovať sa nielen aplikovanému, ale aj základnému štúdiu zloženia, štruktúry a vlastnostiam skla. Po roku 1989 obe tieto pracoviská zanikli. Bolo to práve Spoločné laboratórium pre základný výskum skla ..., ktoré sa v roku 1992 snažilo zachovať kontinuitu výskumnej činnosti v oblasti skla. Vďaka obetavosti M. Lišku sa podarilo zachrániť, presunúť a sprevádzkovať časť vybavenia v jeho vlastnej vile v Trenčíne.

Prof. Liška bol nositeľom myšlienky etablovať toto pracovisko v rámci Trenčianskej univerzity Alexandra Dubčeka v Trenčíne, čo v roku 2005 viedlo k vytvoreniu integrovaného medzirezortného sklárskeho pracoviska VILA – Centra kompetencie skla Vitrum Laugario, spoločného pracoviska Ústavu anorganickej chémie SAV, Trenčianskej univerzity Alexandra Dubčeka a sklárni RONA Lednické Rovne.

(gal) | Foto: Martin Bystriansky

Podpora reforme ochrany prírody

Zástupcovia vedeckej obce z biologicko-ekologickej sekcie ústavov Slovenskej akadémie vied podporili návrh novej zákona o ochrane prírody a krajiny a prevod štátnych pozemkov v chránených územiach pod správu Ministerstva životného prostredia SR. Víziu národných parkov riadených jediným ministerstvom dohliadajúcim na medzinárodné štandardy IUCN (Medzinárodná únia na ochranu prírody a prírodných zdrojov) považujú za nevyhnutný predpoklad efektívnej ochrany životného prostredia. Vyhlásenie zároveň podporujú všetci členovia Predsedníctva SAV. Zo stanoviska členov Predsedníctva SAV a biologicko-ekologickej sekcie ústavov SAV k reforme ochrany prírody a prevodu štátnych pozemkov v chránených územiach pod správu Ministerstva životného prostredia SR vyberáme:

„V súvislosti s prebiehajúcou diskusiou o novele zákona o ochrane prírody a krajiny a príslušnou antikampaňou prevažne neštátnych vlastníkov lesov sa Slovenská akadémia vied rozhodla vyjadriť podporu navrhovanej novele, ktorou sa majú presunúť štátne pozemky v treťom a vyššom stupni ochrany v národných parkoch pod Ministerstvo životného prostredia SR. Ako zástupcovia vedeckej obce a odborníci venujúci sa problematike biodiverzity, ochrane prírody, výskumu bioty a ekológii lesných ekosystémov si dovoľujeme vyjadriť podporu navrhovaným zmenám a prispieť tak k zlepšeniu ochrany prírody a krajiny na Slovensku.

V dôsledku prebiehajúcich klimatických zmien a environmentálnej krízy je naliehavo potrebné premyslené plánovanie a rozhodovanie na všetkých úrovniach spoločnosti (od individuálnej po celoštátnu), zamerané na zachovanie biodiverzity prírodného prostredia a zdrojov (vrátane vodných), ako aj ich obnovy a zachovania trvalo udržateľného rozvoja. Je potrebné vychádzať z kompetentných a odborných znalostí, aby tieto mohli byť využité pri obnovných alebo zmierňujúcich opatreniach. Z tohto hľadiska je vízia národných parkov, riadených jediným ministerstvom presadzujúcim a dohliadajúcim na medzinárodné štandardy, aké majú národné parky spĺňať (kritériá IUCN), nevyhnutným predpokladom efektívnej ochrany životného prostredia a zmierňovania negatívnych trendov, ktorých sme svedkami...

... Variabilita, rôznorodosť, druhová pestrosť a prirodzené procesy selektujúce tie najefektívnejšie adaptácie a reakcie, ktoré by mali byť primárne v národných parkoch ochraňované a podporované, môžu byť účinne rozvíjané iba pod zjednoteným vedením, podporeným vedeckými poznatkami a reálnymi dátami. Toto by jednoznačne malo byť zabezpečené Ministerstvom životného prostredia SR, ktoré má ochranu ekosystémov a prírode blízke hospodárenie primárne v náplni práce svojho rezortu.“ (w)

Skúsenosti z Česka

Ďalšie z pravidelných stretnutí predstavi- teľov Slovenskej akadémie vied a Akade- mie vied České republiky bolo uprostred septembra v Prahe. Za SAV sa na stretnu- tí zúčastnili členovia Predsedníctva SAV Pavol Siman, Marek Radvanský a riadi- teľ Centra spoločných činností SAV Lukáš Demovič. S českými kolegami diskutova- li o možnostiach v oblasti strategického riadenia akadémie vied, otvorenej aka- démie, ako aj o možných spoločných ak- tivitách v oblasti marketingu. Dôvodom návštevy bola aj možnosť reorganizá- cie štruktúry Centra spoločných činností SAV pred prechodom na formu verejnej výskumnej inštitúcie, ktorý bude prvé- ho januára. Hostitelia predstavili zástup- com SAV činnosť Strediska spoločných činností AV ČR, diskutovali o finančnom a marketingovom nastavení kongreso- vých centier, hotelových a reštauračných zariadení a popularizačných a mediál- nych aktivitách centra. Zástupcovia SAV sa zúčastnili aj na slávnostnom krste pub- likácie NEZkreslená veda, ktorá je príkla- dom v oblasti diseminácie a vzdeláva- nia hlavne mladších vekových skupín. V rámci tejto aktivity prebehla aj krátka neformálna diskusia s predsedníčkou AV ČR Evou Zažímalovou. (gal)

Pozornosť industriálnym pamiatkam

Spoločný projekt *Industriál – kolekcia in- dustriálnych pamiatok* je jednou z naj- novších aktivít oddelenia architektúry His- torického ústavu SAV a združenia Čierne diery. Projekt vznikol ako súčasť verej- nej online databázy modernej architek- túry Slovenska register-architektury.sk. Kolekcia spája industriálne stavby z regis- tra architektúry a portfólia Čiernych diery. Združenie Čierne diery sa od roku 2014 venuje popularizácii architektúry. In- dustriálne objekty, známe z umeleckých gra- fík a kníh Čiernych diery, ale aj iných data- báz fotografií, postupne rozširujú Register architektúry. V zbierke je teraz 25 objek- tov. Je nesporné, že industriál zohral dôle- žitú úlohu vo vývoji modernej architek- túry na Slovensku pri využití inovátorských konštrukcií a materiálov, ale aj v použití formálnych výrazových prostriedkov ar- chitektúry v zmysle redukcie ornamentu či v premýšľaní nových funkčných celkov – priemyselných areálov. Online databáza Register architektúry vznikla v spoluprá- ci s lab.SNG (platforma Slovenskej národ- nej galérie, ktorá skúma možnosti využitia digitálnych technológií v galerijnej a mu- zeálnej praxi). V súčasnosti obsahuje 381 architektonických objektov a profily 145 architektov. Teoretici architektúry zo Slo- venskej akadémie vied plánujú prepojenie registra s databázami platformy webume- nia.sk a so zbierkami architektúry Sloven- skej národnej galérie. (kg)

SCHVÁLILI PROGRAMOVÉ VYHLÁSENIE PREDSEDNÍCTVA SAV

Snem SAV na svojom zasadnutí začiatkom októbra schválil Programové vyhlásenie Pred- sedníctva SAV na funkčné obdobie 2021 až 2025. Zároveň prerokoval a s pripomienkami schválil návrh postupu rozpisu mzdových prostriedkov vedeckých organizácií na rok 2022. Zasadnutie Snemu SAV sa konalo online.

Na úvod hovoril predseda SAV prof. Pavol Šajgalík o súčasnej situácii v SAV. Informáciu, v ktorej osobitne vyzdvihol bezproblémové schválenie noviel zákona o verejnej výskumnej inštitúcii a zákona o SAV v Národnej rade SR, vzal Snem SAV na vedomie.

Programové vyhlásenie Predsedníctva SAV vychádza zo všeobecných odporúčaní Me- dzinárodného poradného výboru SAV, z dokumentu *Iniciatíva – Vízia pre znalostnú spo- ločnosť a lepšie Slovensko*, ktorý pripravila Učená spoločnosť Slovenska, z programového dokumentu *Stratégia SAV 2030* a z programových téz zvolených kandidátov na členov Predsedníctva SAV na obdobie 2021 až 2025. Sústreďuje sa na zlepšenie podmienok na vý- skum v Slovenskej akadémii vied, ako aj na zvýšenie užitočnosti akadémie pre spoločnosť a rozšírenie možností spolupráce vo vede a výskume na všetkých úrovniach. Zahŕňa spolu- prácu s vysokými školami, spoločenskou a hospodárskou sférou, zlepšenie systému vzde- lávania a popularizáciu výsledkov Slovenskej akadémie vied. V neposlednom rade chce Predsedníctvo SAV posilniť postavenie SAV v európskom a svetovom výskumnom priestore. (Text dokumentu v ďalšom čísle časopisu *Akadémia/Správy SAV*.)

Po prerokovaní Snem SAV s pripomienkami schválil návrh postupu rozpisu mzdových prostriedkov vedeckých organizácií na rok 2022.

(an)

VESMÍRNA SONDA PRI MERKÚRE

Po troch rokoch letu sa druhého októbra o 1.34 h stredoeurópskeho času sonda BepiColombo priblížila k planéte Merkúr. Preletela okolo nej vo vzdialenosti 200 kilometrov. Bol to prvý zo série šiestich naplánovaných blízkych preletov.

K vývoju a konštrukcii vedeckého prístrojového príslušenstva sondy prispela aj Sloven- ská akadémia vied a slovenské technologické firmy. Súčasťou vedeckého nákladu sondy je aj komplexná časticová aparátúra SERENA (*Search for Exospheric Refilling and Emitted Na- tural Abundances*) a jej takzvaná iónová kamera PICAM (*Planetary Ion CAMera*), na ktorej konštrukcii sa podieľali vedci z košického Ústavu experimentálnej fyziky SAV.

„PICAM je hmotnostný spektrometer, ktorý dokáže analyzovať atómy uvoľňované, io- nizované a unikajúce do kozmu z povrchu Merkúra. Deje sa to pod vplyvom intenzívne- ho slnečného žiarenia, ktorému je planéta vystavená. Analýza týchto unikajúcich atómov

ING. JÁN BALÁŽ, PH.D., Z ÚSTAVU EXPERIMENTÁLNEJ FYZIKY SAV

prinesie cenné poznatky o po- vrchovom zložení planéty,“ vy- svetľuje jeden z konštruktérov spektrometra Ing. Ján Baláž, PhD., z Ústavu experimentálnej fyziky SAV (*Akadémia/Správy SAV* 6/2019, Ján Baláž členom *Medzinárodnej astronomickej akadémie*).

Na príprave misie sa po- dieľal v spolupráci s írskymi a rakúskymi vedeckými inšti- túciami, pričom dôležité me- chanické časti kamery PICAM vyrobila slovenská technologic- ká firma Q-Products. Počas pre- letu boli aktivované prakticky všetky vedecké prístroje vráta- ne komplexu SERENA.

Veľkou technologickou výzvou misie bola spoľahlivá práca vedeckých aparátov v teplot- ne a radiačne nehostinnom prostredí, keďže pri Merkúre je slnečné žiarenie až desaťkrát intenzívnejšie ako na Zemi.

Sonda BepiColombo vyštartovala v októbri 2018. Je pomenovaná na počesť talianskeho astronóma Giuseppe 'Bepi'Colomba a jej cieľom je významne rozšíriť poznatky o formovaní slnečnej sústavy a vývoji planét v blízkosti materskej hviezdy.

(w) | Foto: Katarína Gáliková

NA SVETOVEJ ŠPIČKE

Medzi najvýznamnejších svetových expertov vo výskume včelieho medu zaradila Ing. Juraja Majtána, DrSc., z Ústavu molekulárnej biológie SAV (*Akadémia/Správy SAV 3/2018, Sladká, zdravá a liečivá aplikácia*) americká internetová platforma Expertscape. Vychádzala zo svojho nezávislého medzinárodného hodnotenia lekárov, vedcov a inštitúcií pôsobiacich v biomedicínskej oblasti. Na základe výsledkov ho dala v publikovanom rebríčku na ôsme miesto z celkových 14 583 hodnotených. Platforma Expertscape uverejnila výsledky v rámci národného mesiaca medu – septembra, ktorý je v USA venovaný propagácii včelárenia a včelárskeho priemyslu.

„Je veľmi príjemné vidieť, že na Slovensku môžeme držať krok so zahraničnými pracovníkmi a byť jedným zo svetových lídrov vo výskume medu,“ skonštatoval J. Majtán a zdôraznil, že tento úspech sa netýka len jeho vedeckej práce,

ale je zásluhou celého kolektívu vrátane zahraničných spolupracovníkov.

Tento vedec sa zameriava na výskum nových kvalitatívnych znakov včelích produktov a štúdium terapeutických účinkov medu pri liečbe nehojajúcich sa a chronických rán. Je autorom viac ako 80 vedeckých prác s celkovým H-indexom 25, auto-

rom siedmich kapitol v zahraničných monografiách a pôvodcom jedného patentu a jedného úžitkového vzoru. Pôsobí ako lektor Slovenského zväzu včelárov, je zakladateľom Slovenskej apiterapeutickej spoločnosti a projektu Medové laboratórium. Jeho pracovníci a pracovníčky poskytujú pravidelné konzultácie najmä včelárom, včelárskym farmám a priemyslým producentom medu prevažne zo Slovenska a z Českej republiky.

Expertscape je online databáza, ktorá hodnotí lekárov, vedeckých pracovníkov a inštitúcie podľa ich odborného zamerania vo viac ako 29-tisíc biomedicínskych témach. Robí to na základe patentovaného algoritmu vychádzajúceho z vedeckých štúdií indexovaných v databáze Medline. Zostavené poradie závisí od viacerých faktorov: od aktuálnosti publikovanej práce; kvality časopisu, v ktorom bol uverejnený; od druhu článku a od toho, či je daný vedec prvým autorom. Databázu expertov môžu využívať pacienti, vedeckí pracovníci alebo firmy, ktoré v prípade potreby môžu jednoducho vyhľadávať a kontaktovať overených expertov z celého sveta.

(sp) | Foto: Vladimír Šimíček

UČITELIA V LETNEJ ŠKOLE

Letné vzdelávacie podujatie pre učiteľov slovenského jazyka a literatúry *Dva dni so slovenskou literatúrou 2021* pripravil uprostred augusta Ústav slovenskej literatúry SAV. Zúčastnilo sa na ňom dvadsať pedagógov z celého Slovenska zo základných škôl, stredných odborných škôl a gymnázií.

Program prvého dňa s názvom *Klasika inak* ponúkol pohľad na premeny motívu Dunaja v slovenskej literatúre od 19. storočia do súčasnosti (v príspevku Mgr. Dany Hučkovej, CSc.), výklad k procesom etablovania sa ženských spisovateliek a kreovania ženských literárnych postáv na prelome 19. a 20. storočia (Mgr. Ivana Taranenková, PhD.) aj prednášku o mýte o husitsko-evanjelickej kontinuite v dejinách slovenskej literatúry (Mgr. Martin Braxatoris, PhD.). Po literárnom kvíze, venovanom 150. výročiu vydania almanachu *Napred*, nasledovala tematická literárna prehliadka hradu Devín (D. Hučková). Druhý deň v rámci bloku *Súčasná slovenská literatúra* odzneli takisto tri prednášky, na ktoré účastníci reagovali v živej diskusii: Intermediálne presahy v súčasnej slovenskej poézii (Mgr. Ivana Hostová, PhD.); Poviedková tvorba Richarda Pupalu (Mgr. Viliam Nádaskay, PhD.) a Literárna tvorba a morálny profil tvorcov (doc. Mgr. Vladimír Barborík, CSc.). Literárny program doplnila komentovaná prehliadka expozícií Galérie Nedbalka.

Tretí ročník letnej školy pre učiteľov bol pozvánkou na celoročné doplnkové vzdelávanie pedagógov, ktoré Ústav slovenskej literatúry SAV robí na pravidelnej mesačnej báze interpretačných seminárov a diskusií o súčasnej knižnej produkcii.

(dh)

Šírenie invázných rastlín

Tím vedcov z Centra biológie rastlín a biodiverzity SAV vypracoval rozsiahlu štúdiu pre potreby Ministerstva životného prostredia SR a Štátnej ochrany prírody SR. V rámci komplexnej analýzy identifikovali prienikové cesty introdukcie a neúmyselného šírenia invázných nepôvodných druhov na územie Slovenskej republiky a do oblastí Európskej únie cez Slovensko. Vzhľadom na komplexný charakter témy spolupracovali v tíme aj vedci z Ústavu krajinskej ekológie SAV. „Táto analýza umožnila pripraviť návrh akčných plánov na riešenie, identifikovať okruhy zodpovedných subjektov, ako aj navrhnúť harmonogram činností a opis opatrení, ktoré bude potrebné prijať pre riešenie problematiky neúmyselného introdukcie a šírenia invázných nepôvodných druhov a ich prienikových ciest. Súčasťou návrhov je aj monitoring efektívnosti navrhnutých opatrení a odhad celkovej miery finančného zabezpečenia pre navrhnuté okruhy zodpovedných subjektov,“ vysvetľujú význam analýzy riaditeľky Centra biológie rastlín a biodiverzity SAV Mgr. Anna Bérešová, PhD., a Ústavu krajinskej ekológie SAV doc. RNDr. Zita Izakovičová, PhD. Vedci analyzovali celkovo 43 druhov rastlín a 40 druhov živočíchov (z toho 12 druhov cicavcov, päť druhov vtákov, 10 druhov rýb) zahrnutých v európskej i národnej legislatíve.

(w)

Ďalší ročník Drobnicovho memoriálu

Už jedenásty ročník Drobnicovho memoriálu sa konal začiatkom septembra v Trenčíne. Podujatie sa koná každé dva roky a je venované stretávaniu mladých a skúsenejších vedcov, aby diskutovali o nových vedeckých výsledkoch. Tohtoročné usporiadali Centrum biovied Slovenskej akadémie vied a Fakulta chemickej a potravinárskej technológie Slovenskej technickej univerzity pod záštitou Slovenskej spoločnosti pre biochémiu a molekulárnu biológiu. Úvod patrilo RNDr. Dušanovi Žitňanovi, DrSc., (Ústav zoológie SAV), ktorý svojou plenárnou prednáškou previedol poslucháčov zaujímavými okamihmi zo sveta hmyzu. Nasledovali prezentácie mladých vedcov, zväčša študentov doktorandského štúdia. Prednášky boli rozdelené do troch sekcií: xenobiotiká a vzťahy medzi štruktúrou a účinkom látok; molekulárna, celulózná biológia a mikrobiológia; biotechnológia. Počas konferencie odznelo celkovo 30 študentských príspevkov (prednášok), okrem nich bolo prezentovaných šesť posterov.

(w)

PRÍRASTOK V ZOZNAMĚ KULTÚRNEHO DEDIČSTVA UNESCO

Na prelome júla a augusta sa objavila informácia o zápise antickej Gerulaty v Bratislave-Rusovciach do zoznamu Svetového kultúrneho dedičstva UNESCO. Nomináciu celej archeologickej lokality s názvom Hranice Rímskej ríše – Dunajský Limes (západná časť) predložilo Slovensko spoločne s Nemeckom a Rakúskom. Okrem rímskeho vojenského tábora (kastelu) Gerulata v Bratislave-Rusovciach je súčasťou novej lokality svetového dedičstva UNESCO aj rímsky vojenský tábor Kelemantia neďaleko obce Iža pri Komárne, ktorý bol oproti rímskemu táboru Brigetio, situovanému už na území dnešného Maďarska, v obci Szóny.

Vzácnosť z Rusoviec

Obranný systém hraníc Rímskej ríše (Limes Romanus, Rímska hranica) tvorili valy, múry a vojenské stanice – pevnosti s vojenskými posádkami, postavené za dôb cisárstva, a takisto prírodné hraničné prvky, najčastejšie rieky. Tri časti Limes Romanus – Hadriánov a Antonínov val v Spojenom kráľovstve a Hornogermánsko-rétsky val v Nemecku – sú súčasťou Svetového kultúrneho dedičstva UNESCO už dlhšie. Nový zápis sa týka úseku severnej hranice Rímskej ríše, ktorý sa tiahne pozdĺž rieky Dunaj a zahŕňa 77 pamiatok, medzi nimi aj vojenské tábory Gerulata a Kelemantia.

Do komplexu Gerulaty patrí nielen samotný vojenský tábor, ale aj ďalšie časti, ktoré sú na pozemkoch mestskej časti Rusovce, kde pôvodne bola osada a pohrebisko. V širšom zázemí boli rustikálne sídliská a stavby typu villa rustica. V roku 1961 narazili stavební robotníci pri ťažbe zeminy na kamenné piliere pevnosti. Nasledoval intenzívny archeologický výskum a už v roku 1963 bola Gerulata vyhlásená za národnú kultúrnu pamiatku. Boli objavené pohrebiská, pozostatky príbytkov s hypocaustom (teda priestorom pod podlahou, ktorý slúžil na vykurovanie), časti kanalizač-

nej siete a rôzne sídliskové objekty. Antická Gerulata v Bratislave-Rusovciach je súčasťou Múzea mesta Bratislavy. Je situovaná v centre mestskej časti Rusovce, vonkajší areál je voľne prístupný

ČO SKRÝVA ARCHÍV SAV

verejnosti. V súčasnosti múzeum pripravuje novú expozíciu a zároveň sa revitalizujú vonkajšie aj vnútorné časti.

Skvele pripravený na výskum

S históriou výskumu antickej Gerulaty významne súvisia aktivity univerzitného profesora Vojtěcha Ondroucha (1891 – 1963),

bore učiteľstvo na vyšších stredných školách, kombinácia dejepis a zemepis. Neskôr si rozšíril vzdelanie o aprobáciu pre učiteľstvo na meštianskych školách z odborov dejepis, zemepis,

čeština a slovenčina. Keď k týmto predmetom prirátame tie, ktoré študoval ako bohoslovec, ako boli latinčina, gréčtina, aramejčina, hebrejčina a iné európske jazyky, išlo o mladého vedca maximálne pripraveného na výskum dejín a starovekých pamiatok nehmotného i hmotného charakteru.

RUSOVCE – GERULATA V ROKU 1967. VÝSKUM ARCHEOLOGICKÉHO ÚSTAVU SAV

historika so špecializáciou na dejiny staroveku, archeológa a numizmatika, ktorého osobný fond je uložený v Archíve SAV.

Narodil sa 6. apríla 1891 na Morave v obci Smržice. Po ukončení gymnaziálnych štúdií v Olomouci a Prostějove začal študovať na Teologickej fakulte v Bohosloveckom seminári v Olomouci. Po zložení doktorských skúšok z cirkevných dejín a kanonického práva sa stal doktorom teológie. Krátko pôsobil ako kaplán v obciach Ostravice a Bílá na Valašsku. V štúdiách pokračoval na Filozofickej a Prírodovedeckej fakulte Karlovej univerzity v Prahe, v od-

V roku 1934 sa V. Ondrouch habilitoval prácou na tému výskytu rímskych cisárskych denárov z náleziska Vyškovce nad Ipľom. Práca vyšla knižne pod názvom *Der römische Denarfund von Vyškovce aus Frühkeiserzeit (Nálezy římských denárov vo Vyškovciach z doby raného cisárstva)*. Práve z jeho iniciatívy bola v roku 1936 pri Učenej spoločnosti Šafárikovej založená komisia *Limes Romanus*. Jej úlohou bolo zladit' organizáciu výskumu a bádania rímskych pamiatok na Slovensku a V. Ondrouch sa stal jej tajomníkom. Ako archeológ preskúmal rímske pamiatky v Stupave, Rusovciach,

Jarovciach a v Čunove. Tejto problematiky sa týkajú jeho práce *Geopolitický profil Slovenska za doby rímskej*, *Dějiny římské doby císařské* či *Výskum období římských provincií a stahování národov v Nitrianskom kraji a jeho úlohy*.

Napriek nepriazni doby

Zaujímavá charakteristika Gerulaty je zachytená v rukopise V. Ondroucha *Rímske staviská: „K opisu a dejinám římských stavísk na území dnešného Slovenska treba ešte dodať, že po druhej svetovej vojne pripadlo k územiu dnešného Československa aj tzv. Dunajské predmostie okr. Bratislava-okolie, kde sa na katastri tamojších obcí Rusovce, Jarovce a Čunovo nachodia na rozličných miestach pozoruhodné stopy rímskeho osídlenia a hroby. Tu dakde treba hľadať aj areál rímskej stanice – castellum, ktorá patrila k sústave limitných fortifikácií na pravom brehu Dunaja a volala sa za rímskej doby Gerulata.“*

Nesmierne pracovitý, vzdelaný a zanietený profesor Vojtěch Ondrouch sa však ocenenia za svojho života nedočkal. V roku 1944 musel pre styky s osobami pripravujúcimi Slovenské národné povstanie opustiť univerzitu. K práci vysokoškolského pedagóga sa vrátil po vojne. V roku 1948 sa stal prodekanom Filozofickej fakulty Univerzity Komenského, no v roku 1950 bol bez udania dôvodov prepustený. Nezapaadol do nastupujúceho trendu novej komunistickej každodennosti.

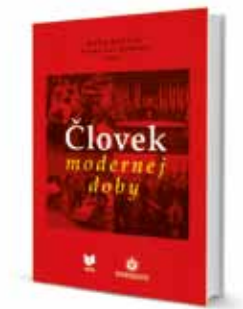
Napriek nepriazni doby ako kustód v Slovenskom národnom múzeu v Bratislave vybudoval Rímske oddelenie, vyškolil nových odborných pracovníkov a v rokoch 1953 až 1955 pôsobil ako vedecký pracovník Historického ústavu SAV. V roku 1959 odišiel definitívne do dôchodku. Zomrel 15. júna 1963 v Bratislave, pochovaný je v Brne.

Mgr. Ján Hučko

Centrum spoločných činností SAV –

Archív SAV

Foto Jaroslav Čeněk

Matej Hanula – Diana Duchoňová a kol.
Človek modernej doby

Publikácia sa pokúša novou formou prispieť k poznaniu dejín ostro sledovaného 20. storočia na Slovensku. Úlohou jej autorského kolektívu nebolo opísať politické, ekonomické a iné spoločenské štruktúry fungujúce v spomínanom období na našom území. Zámerom sa stalo zmapovať toto obdobie prostredníctvom osudov jednotlivcov. Ambíciou však nebolo priniesť v jednotlivých kapitolách iba jednoduché biografické skeče, pri ktorých by hrozilo, že jednotlivé osobnosti by v nich boli zachytené bez širšieho spoločenského kontextu a mohli by vyznieť buď príliš pozitívne, alebo by sa ich obraz stal nekriticky negatívny. Cieľom bolo zachytiť osudy vybraných ľudí alebo skupín osôb v interakcii so spoločnosťou, v ktorej sa počas svojich životov pohybovali. Autori sa preto pokúšajú vysvetliť, ako sa v jednotlivých režimoch, ktoré na Slovensku od začiatku 20. storočia až po jeho záver panovali, dokázali jednotlivé osobnosti či spoločenské skupiny vývoju prispôbiť alebo mu prípadne vzdorovať. Vďaka tejto skutočnosti má publikácia iste potenciál nájsť si cestu k odborníkom na spoločenské a humanitné vedy, ale zároveň osloviť aj širšiu slovenskú verejnosť.

**Martin Braxatoris – Ivona Kollárová – Lenka Rišková –
Olga Vaneková**
Príležitost' poézie

**Miesto a význam príležitostnej poézie Bohuslava Tablica,
Juraja Palkoviča a Pavla Jozefa Šafárika v dejinách
slovenskej literatúry**

Táto monografia je prvým krokom k ďalšiemu výskumu komplexnej a perspektívnej interdisciplinárnej povahy. Jej autori odkrývajú hodnoty príležitostnej poézie ako skutočne dôležitého prostriedku literárnej komunikácie. Analytické sondy do tvorby troch významných postáv slovenského literárneho života, Juraja Palkoviča (1769 – 1850), Bohuslava Tablica (1769 – 1832) a Pavla Jozefa Šafárika (1795 – 1861), svedčia o tom, že na prelome 18. a 19. storočia bola príležitostná poézia pevnou súčasťou básnickej produkcie literárne činných osobností a zároveň poskytovala autorom dostatok príležitostí na realizovanie vlastných básnických ambícií i špecifických literárnych zámerov či estetických cieľov. Výber týchto básnikov pritom nie je náhodný, všetci traja sú totiž autormi prvých básnických zbierok svetského charakteru v dejinách slovenskej literatúry.

Jozef Mistrík
Štylistika

Kniha bola vydaná pri príležitosti stého výročia narodenia autora v roku 1921. Toto vydanie je úplnou a nezmenenou verziou *Štylistiky* z roku 1997, poslednou, ktorú ešte on sám pripravil do tlače. Ide v poradí už o štvrté vydanie tejto knihy, ktorú poznajú generácie Slovákov. Študovali z nej, stala sa ich príručkou, keď sa učili narábať s našim jazykom, spoznávať možnosti a tajomstvá slovenčiny. Staršie exempláre dodnes nájdeme v domácich knižniciach, školách a vedeckých pracoviskách, u tých, ktorí potrebujú kultivovať svoje vystupovanie, svoj ústny aj písomný prejav.

Otázkam slovenskej štylistiky sa Jozef Mistrík venoval od šesťdesiatych rokov 20. storočia. Postupne publikoval, rozširoval a dopĺňal už vydané verzie, učil štylistiku na univerzitách a vysokých školách doma aj v zahraničí, mal študentov i nasledovníkov, ktorí využili jeho podnety a vydali ďalšie knihy a štúdie. Jeho zakladateľské dieło sa rozrástlo a zakorenilo v národnej kultúre, takže reklamným sloganom môžeme o knihe dnes povedať, že tá stará slovenská štylistika je tá pravá slovenská štylistika.

